Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հրատարակչությունը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի համացանցային կայքերում ներկայացնում է իր հայագիտական հրատարակությունները: Գիրքը այլ համացանցային կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ հրատարակչության համապատասխան թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱԽԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ԹՈՌՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԿԸ ԾԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ԵՐԿԻՐ ԵՐԹԱԼՆ Է ՃԻՇԴ

Պէյրութ, 2015

Ասատուր եւ Յակոբ Խորոզեաններ
Եղեռնէն հրաշքով ազատած մարաշցիներ

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ԹՈՌՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԿԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմեց՝
Յարութիւն Խորոզեան

Խմբագրեց՝
Թորոս Թորանեան

2015 թուականի Յունիսի առաջին օրերուն Պէյրութի մէջ ամառը իր դերը կատարելու սկսած էր:

Տխուր առիթով մը գացած էի Կիլիկիոյ հայոց մայրավանքը՝ ցաւակցութիւն յայտնելու բարեկամի մը կորուստին համար:

Եկեղեցական արարողութիւններէ ետք մարդիկ խումբ-խումբ հաւաքուած կը զրուցէին իրարու հետ, հակառակ օրուան ջերմաստիճանը բարձր ըլլալուն:

Կ'աճապարէի հասնիլ Հայկազեան Համալսարան՝ ժամադրութիւն մը յարգելու համար:

Փողոց դուրս ելայ կառք մը կանգնեցնելու յոյսով: Անցնող բոլոր կառքերու վարիչները գլխու ժխտական շարժումով կ'աճապարէին հեռանալ:

Ստիպուած վերադարձայ մայրավանքին բակը՝ գտնելու համար մէկը, որ զիս հասցնէր Արեւմտեան Պէյրութ:

Դժուար հարց մը լուծել կ'աշխատիս, ըսաւ վանքին պահակը, որ անուանակիցս էր:

Բայց հարցը լուծելը դժուար չեղաւ: Բանալին Հալէպն էր: Զոյգ մը տղամարդիկ Հալէպի մասին կը խօսէին: Հալէպ բառը լսելով մօտեցայ անոնց եւ Հալէպէն եկած ըլլալս յայտնեցի:

Հասկնալի դարձաւ անմիջապէս, որ ներկաները վաղեմի Հալէպ ապրած հայեր են ու կ'աւաղեն այդ հայօրէն շէն քաղաքին փլուզումը:

Երբ միացայ անոնց խօսքին, յայտնի դարձաւ թէ անոնցմէ մէկը մօտիկ եղած է իմ ծանօթներէս շատերուն:

Աճապարեցի յայտնել խօսակիցիս, որ կարեւոր ժամադրութիւն մը ունիմ Արեւմտեան Պէյրութի մէջ:

Նոր խօսակիցս.– «Քանի բազում հասարակաց ծանօթներ ունինք, քիչ մըն ալ խօսինք, կրնանք ազգականներ եղած ըլլալ: Ուրեմն, որպէս գտնուելիք ազգական, պատրաստ եմ ձեզ տանելու ձեր ուզած հասցէին»:

Միտքէս, մի զարմանաք, բարձր ձայնով ըսի.– «Միայն Հալէպ ապրած հայը կրնայ այսպէս ըլլալ»:

Խօսքը վերածեցինք գործի ու նոր ծանօթիս ինքնաշարժը արագութիւն վերցուց:

Ճամբան ներկայացուցի ինքզինքս ու ինք դառնալով ինծի ըսաւ.– «Յարութիւն Ասատուրի Խորոզեան»:

Հետաքրքրական գտնելով պատրաստակամ նոր ծանօթիս ազգանունը, հարց տուի.– «Հետաքրքրուա՞ծ էք ձեր մականունին ծագումով»:

Այո ըսաւ ու պատմեց հետեւեալը.

«Պապերս եղած են Մարաշ քաղաքէն: Սերունդէ սերունդ անոնք եղած են կանուխ զարթնող ազգայիններ: Կ'օրհնուի կանուխ արթնցողին գործը: Այդպէս ալ կ'ըլլայ: Եւ ահա օր մը մեր դրացիներէն թրքախօս հայ մը մեծ հօրս հօրը կ'ըսէ՝ ինչ է խորոզի պէս այգը չբացուած կուկուլիկո՛ւ կը կանչես, ետեւէդ հալածող մը ունի՞ս: Այս հարցը կը տարածուի մեր քաղաքացիներու շրջանակներուն մէջ ու կը սկսին անուանել Խորոզեաններ»:

Հազիւ պատմութիւնը իր աւարտին էր հասած, երբ մեր աչքերուն առջեւ բարձրացած գտանք Հայկազեան Համալսարանի շէնքը:

Հետաքրքրական գտնելով նոր ծանօթս, շնորհակալութիւն յայտնեցի իրեն եւ մենք արագօրէն հեռախօսի թիւեր փոխանակեցինք:

Շաբաթ մը չանցած ինքն էր զանգողը՝ Յարութիւն Խորոզեանը: Զբաղա՞ծ էք,– հարցուց ան: Ոչ,– պատասխանեցի իրեն,– անյետաձգելի գործ մը չունիմ: Պտոյտ մը կրնա՞նք ընել,– հարցուց նոյն ձայնը:

Լիբանանեան հովոցներու թարմութեան եւ մեր խօսակցութեան ջերմութեան յանձնեցինք մի քանի ժամ:

Եղանք բարեկամներ: Այդ պտոյտները կրկնուեցան եւ յայտնի դարձաւ որ մենք տեսակէտներու զուգընթաց քալող մտածումներու շալակներ ունինք:

Մարաշցի նոր ծանօթս իր գերդաստանին մօտիկներէն շարք մը եղելութիւններ պատմեց, բոլորն ալ հետաքրքրական գտայ ու հարց տուի իրեն.– «Կարելի՞ է արդեօք օր մը նստինք քով քովի ու դուն պատմես հարազատներուդ գլխուն եկած պատմութիւնները Մարաշի մէջ, ես գրի առնեմ»:

Միտքէս անցածը ըսիր,– յայտնեց Յարութիւն Խորոզեան, երբ

հասկցած էի արդէն որ ինք շրջան մը ապրած է Հալէպի մէջ, եղած է շրջանաւարտներէն Հալէպի Մեսրոպեան վարժարանին, Պարտիզպանեան քահանային տնօրէնութեան օրերուն:

Ես ալ այդ դպրոցի ծիլ դասարանը աւարտած եմ, ըսի Յարութիւնին, ու միասին խնդացինք որպէս դպրոցակիցներ:

Յաջորդող օրերուն ուրիշ անակնկալ մը կը սպասէր զիս: Երկուշաբթի մըն էր: Երկուշաբթիներու ընթացքին խումբ մը մտաւորական հայեր, ինչպէս ճարտարապետ Մկրտիչ Պուլտուքեանը, բեմադրիչ Պերճ Ֆազլեանը, քանդակագործ Զաւէն Խտըշեանը, արուեստագէտ Սարգիս Գրիգորեանը, բժիշկ Պալթայեանը սովորութիւն ըրած էին հանդիպիլ իրարու «Garden Tower» հիւրանոցին մէջ: Անոնց միանալու կ'երթայի գրեթէ ամէն Երկուշաբթի ու հոն կը գտնէի նաեւ գեղանկարիչ Գրիգոր Ակոբեանը, որ իր գեղանկարները կը ստորագրէր միայն մականունով՝ Ակոբեան:

Այդ Երկուշաբթիներէն մէկն էր ահա, երբ մուտք գործեցի «Garden Tower» հիւրանոց եւ ոտքի վրայ գտայ հայորդի ամոլ մը, որոնք ընդունարանի քարտուղարին հարց կու տային.– «Պրն. Սարգիս, մենք երբ Լոս Անճելըսի օդանաւակայանին մէջ պոչ բռնած էինք թռիչքի պատրաստուելու համար, հայ գրող մը աճապարեց մեր մօտ գալ եւ ըսել՝ ես վիպագիր Պօղոս Գուբելեանն եմ, երկու գիրք կ'ուզեմ ղրկել Պէյրութ, վէպ մըն է, կ'ուզէ՞ք տանիլ այդ վէպէս երկու օրիմակ, ես գրած եմ: Ճամբան ալ կը կարդաք»:

Բերինք: Ճամբան չկրցանք կարդալ: Հասցէներէն մէկը կը ճանչնանք՝ «Ազդակ»ի խմբագիր Շահան Գանտահարեանն է: Միւսը անունով կը ճանչնանք միայն, կրնա՞ք օգնել որ գտնենք զայն:

– Ի՞նչ է անունը:

– Թորոս Թորանեան:

– Թորոս Թորանեանը ահա ձեր դիմացն է:

Գիրքը ստացայ: Պօղոս Գուբելեանէն կու գար, վէպ մըն էր՝ «Առաքելութիւն Ի Մարաշ – Ազգատոհմիս Գողգոթան»:

Պօղոսին ձայնը երկու տարիէ ի վեր չէի լսած:

Ահա գիրքով լսեցի սիրուած արձակագիրին ձայնը, ու կարդալէս ետք մտածեցի՝ մարաշցի Պօղոս Գուբելեանը, որուն մականունին պատմութիւնն ալ պատմեմ: Օր մը հայ կաթողիկէ բանաստեղծ վարդապետ Հրաչ Քաջարենցը Պօղոսը իր մօտ կանչելով խորհուրդ կու տայ փոխել իր մականունը, որ Գիւբելեան էր: –

«Դուն, Պօղոս, աշակերտ իմ, կանանց օղերուն հետ ինչ գործ ունիս որ Գիւբելեան կոչուած ես, զի՞նչ կոչեմ զքեզ այժմ, յետ այսու Գուբելեան, գուբէն ելլող: Ասկէ ետք գուբերէն կրնաս ելլել»:

Այդ օրէն Պօղոս Գուբելեան կեանքի բազում գուբերէն ճողոպրեցաւ՝ Ափրիկէի մէջ մարդակերներուն ձեռքէն, Լիբանանի մէջ իր սեփական տունը գրաւողներուն ձեռքէն, եւ Ամերիկայի մէջ նոր մարդակերներու եւ դրամակերներու ձեռքէն, եւ այդ բոլորը բերաւ գրականութեան:

Կարդացի Պօղոսին գիրքը եւ իր մարաշցի վրիժառուներուն իրաւունք տուի ու մէջս ծնաւ հարցում մը՝ Յարութիւն Խորոզեանը, որ այգաբացը երգելուն կոչուած է Խորոզեան – աքաղաղ – այս տղան եւս մարաշցի է ու ծնողներուն կեանքին մասին նորութիւններ պատմած է ինծի, ինչո՞ւ օր մը Յարութիւն Խորոզեանին հետ ժամադրուելով անոնց պատմութիւնը եւս գրի չառնեմ:

Մտադրութիւնս հեռախօսազանգով մը փոխանցեցի Խորոզեանին, որ հաւանեցաւ խօսիլ, հարցումս որպէս գիւտ ընդունելով: Վարպետ արհեստաւոր այս տղան գրականութիւնը սիրող մը դուրս եկաւ:

Ժամադրուեցանք: Օրը Հինգշաբթի, 25 Յունիս 2015: Տօն Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի:

Նստեցանք, Յարութիւնը խօսեցաւ: Ես նօթեր արձանագրեցի: Վստահ եմ որ գրելիքներս, զորս արձանագրել սկսած եմ, գոհ պիտի թողուն վերի յաւերժօրէն սուրբ հայրապետները, որոնց ջանքերուն շնորհիւ մենք ունեցանք մեր գրաւոր մշակոյթին կոթողային գանձերը, նաեւ նախամեսրոպեան մշակոյթը շնորհիւ մեր պատմահայր Մովսէս Խորենացիին:

Հիմա թող Յարութիւն Խորոզեանը երգէ իր կուկուլիկուն, դուք արթնցէք, ու ես ալ գրեմ Խորոզեաններու տխրադալուկ ու մերթ զայրալի պատմութիւնները:

Գրիչը իմս է, ձայնը քուկդ է նոր բարեկամ, մարաշցի ծնողներու զաւակ՝ Յարութիւն Խորոզեան:

Յարութիւն Խորոզեանի աքաղաղեան կուկուլիկուն զիլ էր: Ես սկսայ գրի առնել.

Ես Ասատուրի որդի, ծնած եմ Հալէպ 1951 թուականին: Մարաշցի ծնողներս թրքախօս էին, բայց առաքելական: Մարաշցիներու մօտ շատ կը հանդիպիք կաթողիկէ հայերու: Այսօր, 25 Յունիս 2015, անոնց դէմ ոչինչ պիտի ըսեմ, պիտի ցաւակցութիւն յայտնեմ, քանզի այսօր հայ կաթողիկէ համայնքը կորսնցուցած է

իր կաթողիկոսը: Չար ժամ է: Ոչ եւս է ամենապատիւ եւ գերերջանիկ Տէր Ներսէս-Պետրոս ԺԹ. կաթողիկոսը-պատրիարքը:

Յարութիւնին մայրը գրաճանաչ, հայերէնը իմացող այնթապցի մըն է՝ Լուսին մը: Ահա ինչո՞ւ առակի կարգի անցած է հետեւեալ ասոյթը. «Այնթապցիէն աղջիկ առ, բայց աղջիկ մի տար»:

Ուրեմն, մարաշցի հայրս այնթապցի Լուսինին հետ մէկ տուն կազմելով գովելի քայլ մը առած է: Յետ մահուանդ, հայրիկ, պրաւօ քեզի, քանի այնթապցի մայրիկս քեզի գուրգուրանքով պահած է մինչեւ 95-րդ տարիքիդ աւարտը:

Երկարակեաց Ասատուր հայրս զբաղեցաւ առեւտուրով: Անուս հայրս կ'ուզէր որ ես ուսեալ դառնամ:

Մօրս հայրը՝ Կարապետ Քեքլիկեան, որ լրիւ թրքախօս էր, երբ ընտանիքներով իրարու հետ ըլլայինք եւ իրեն համար թրքերէն խօսէինք, խստիւ կը զայրանար ու կ'ըսէր.– «Ճիշդ է, ես հայերէն չեմ գիտեր, բայց դուք միայն հայերէն խօսեցէք նոյնիսկ եթէ ես բառ մը անգամ չհասկնամ ձեր խօսածներէն: Հայը հայերէն պէտք է խօսի: Ափսոս ես չկրցայ սորվիլ մայրենին»:

Այդպէս էր մօրենական մեծ հայրս:

Յարութիւնը կը շարունակէ խօսիլ: Լսեցէք:

Ես կը շարունակեմ գրել.

Երբ Հալէպ հաստատուած էինք մենք մարաշցիներս, մեզի համար անգիր օրէնք մը գործադրել պէտք էր՝ մարաշցիներու Մեսրոպեան Վարժարանը ընտրել որպէս ուսումնավայր: Այդ դպրոցը աւարտելէ ետք կեանքի ասպարէզ մտայ: Տունը պէտք ունէր: Կարդալէ չդադրեցայ սակայն, հայերէնը մեղրի համ ունէր լեզուիս տակ: Իմ մէջս արհեստ ու կարդալ քոյր-եղբայր դարձան:

Շարունակողը Յարութիւնն է, լսողը ձեր համեստ ծառան ձեզի հետ, նաեւ գրողը: Թող շարունակէ Յարութիւնը.

Եթէ նախ կեանքիս մասին խօսիմ, զիս յանցաւոր մի՛ նկատէք:

– Շարունակեցէք, յանցաւոր չենք նկատեր:

Ուրեմն, օր մը ելայ Հայաստան գացի: Երեւանը շատ սիրեցի, խնդրեմ մի՛ ծիծաղիք: Երբ մայրաքաղաքի կարապի լիճի ափին նստած էի, հեռուէն կոկիկ հագած հայուհի մը սրտիս խօսեցաւ: Մինչ այդ, լճակին կարապները կը դիտէի, որոնք վիզ-վիզի տուած ալեակներու մէջ կը սահէին: Այդ աղջիկին հետ վիզ-վիզի չքալէի՞, կարապներու, անլեզու կարապներու չափ ալ չկայի՞:

Չերկարեմ, անոր հետ ընտանիք կազմեցի պետականօրէն ու եկեղեցւոյ օրհնութեամբ, բայց մնացեալ պատմութիւնը հաճիք մի հարցնէք, որովհետեւ մինչեւ վանեցի հօր եւ էրզրումցի մօր երեւանցի դուստրը Պէյրութ հասցուցի, տեւեց... երեք տարի: Յոբը ինծի չափ համբերող չէր կրնար ըլլալ:

Այդ օրերուն երեւանցի կին ունենալը, մանաւանդ խորհրդային երկրի զաւակ դուրս բերելը – իմ կողմէս երկրի զաւակ երկրէն դուրս հանելը կ'երեւի անոնց կողմէ երկրին դաւաճանել կը սեպուէր:

Անկախութենէն ետք ի՞նչ սեպուեցաւ, այդ ալ դուք ըսէք:

– Շարունակէ հաճիս Յարութիւն:

Համբերէ, Լուսինին հետ բախտաւոր եղանք, ունեցանք երկու մանչ զաւակ՝ Նարեկ եւ Շիրակ:

Շիրակի ամբարները պարապ են: Նախակրթարանէն սորված էինք այս պատմութիւնը, չէ՞: Արդեօք հիմա եւս կը սորվեցնե՞ն նման պատմութիւններ հայոց անցեալէն:

– Հարցնենք դաստիարակչական մարմիններուն:

Երկու մանչերէս աւագը՝ Նարեկս աւարտեց համալսարան, նիւթ ընտրելով միջազգային յարաբերութիւնները: Շիրակս յանձնեց պաքալորիայի քննութիւնները, յուսամ յաջողութեամբ, աւարտելով քաղաքիս Սահակեան-Լեւոն Մկրտիչեան Գոլէճը: Որոշած է եղբօրը նման միջազգային յարաբերութեան նիւթը ընտրել:

Վանեցիներու, էրզրումցիներու, մարաշցիներու եւ այնթապցիներու հետ է մեր գործը այս պատմութեան մէջ:

– Յարութիւն ճան, կը տեսնեմ դանդաղիլ սկսար:

– Ճիշդ էք, բժիշկ, հանքերու մասին պէտք է խօսիմ, ոսկի հանքերու՝ թրքական աղբանոցին մէջ ինկած:

– Բաց նայինք այդ հանքերուն դռները:

Հայրս՝ Աստուր Մարաշ ծնած է, 1900 թուականին: Մայրս Քեքլիկեաններու աղջիկ եղած է, Այնթապէն:

Մօրս մականունն ալ իր պատմութիւնը ունի: Իր կողմի տղամարդիկ արագ շարժող եղած են, քիչ մը ցատկռտող:

Դրացիները յաճախ ըսած են իրենց՝ ինչ է քեքլիկ պէս կը ցատկռտէք, կաքաւի պէս, բայց փոխանակ Կաքաւեան կոչուելու, կոչուած են Քեքլիկեան:

Հայրս գործի մարդ եղած է, երեւանցիները կ'ըսեն էն գլխից: Իսկ իր հայրը եղած է հովիւ:

Երբ գերմանացիք Պոլիս-Պաղտատ երկաթագիծի աշխատանքի կը սկսին, գործաւորներու պէտք կ'ունենան, որով մեծ հայրս օսմանցիի հրահանգով կը ստիպուի քարակերտ ճամբու շինարար դառնալ: Տանչալի աշխատանք, ողջ մնար պատմէր: Երբ այս զգուելի գործը, վասն պատառ մը հացի, կը հասնի իր աւարտին, օսմանցիք կը հաւաքեն հազար հոգիէն 300 հոգի մնացած այդ հայերը, կը կալանաւորեն եւ շղթայակապ աքսորի կը հանեն: Այդ էր թուրքին եւ գերմանին շնորհակալական խօսքը:

Երբ կալանաւորները կը մօտենան մեր տունին, հօրս մեծ մայրը ոսկի կու տայ թոռնիկին՝ ըսելով որ եկողը հայրդ է, կամացուկ մը այս ոսկիները իրեն հասցուր: Տղեկը կը մօտենայ, թուրք ասկէրը՝ «եասա՛ք» կ'ըսէ ու կը զարնէ անոր թեւին: Ոսկին կ'երթայ եւ հայրիկն ալ կ'երթայ իր ճակատագրին: Խեղճուկը հազիւ հեռուէն վերջին անգամի համար կը տեսնէ իր հայրը:

Հօրս հօր ընտանիքը...

– Եղբայր Յարութիւն, դիւրացուր խօսքերդ հաճիս:

Լաւ, Աստուրին հօր ընտանիքը՝ չորս զաւակ կը մնան որբ: Ջարդի օրերուն ինչ ըսել էր որբութիւն, միայն այդ օրերու որբերը գիտեն: Սով, ծարաւ, համաճարակ եւ ծնողներու չարչարագին մահ՝ երախաներու աչքերուն առջեւ: Որբերը՝ Աստուրը, որ հայրս պիտի ըլլար եւ եղաւ, յետոյ Յակոբը, Շատարեւը եւ Նոյեմզարը:

Դաժան պայմաններ թուրքին կողմէ: Էն առաջ սարսափահար հայ մարաշցիները, շուրջ երկու հազար հոգի, կը լեցուին հայոց Ս. Աստուածածին եկեղեցիին մէջ ու կ'աղօթեն որ Աստուած ազատէ զիրենք թուրքին զուլումէն: Թուրքերը կը մագլցին եկեղեցիին գմբէթը ու կը հրդեհեն Ս. Աստուածածինը: Ժողովուրդը ճրագուն մոմի նման այրիլ կը սկսի: Անոնց ձայնը կը հասնի մարդ արարածի ստեղծողին, Տանդէի «Դժոխքը» փոքր կայծի վերածելով:

Իսկ դուրսէն՝ կրակոցներ փախչիլ փորձողներու դէմ:

Այս զգուելագոյն դէպքին, մարդակիզումի ընթացքին, զոր հոլոքոսթ պէտք է կոչենք, Աստուրին մայրը՝ Տիրուհին կը խիզախէ փախչիլ, բայց կրակէն կը վիրաւորուի իր թեւէն, մահէն փրկուելով, որպէսզի խնամէ իր չորս որբուկները:

– Տակաւին Մարաշի մէջ են, չէ՞:

– Այո, այո, Մարաշի մէջ են, երբ որբերուն ու անոնց մօր այցելութեան կու գայ կաթողիկէ վարդապետ մը, առաջարկելով Տիրուհիին որ դառնայ կաթոլիկ, որպէսզի որբերը սովամահ չըլլան:

Մայր Տիրուհին զայրացած կ'ըսէ վարդապետին.– «Շնորհալի վարդապետ, ըրածդ անշնորհքութիւն չէ՞, սիրտէն վիրաւոր հայ մօր մը այսպիսի առաջարկով դիմելը: Ուրիշ ամէն հարց կ'ընդունիմ, բայց մեծ հայրերուս օրհնեալ առաքելական եկեղեցւոյս հաւատարիմ կը մնամ: Եթէ կրկնելու ըլլաք այս հարցը պիտի ստիպւիմ երթաք բարով ըսելու»:

Այս պատասխանով միշտ կը հպարտանար Տիրուհին:

Ասատուրին հետ բոլոր կալանաւորները կը բռնեն մահուան ճամբան:

Այս պարագային, տան աղջիկը, միակ աղջիկը, կը վստահուի իրենց մէկ ազգականին, որպէսզի աքսորի ճամբուն վրայ Նոյեմզարը յոգնելով ճամբուն վրայ չմնայ, իսկ Ասատուրն ալ իր կրտսեր Շատարեւը պիտի խնամէր:

Երբ տարագիրներու այս կարաւանը կը հասնի տեղ մը, ուր իբր թէ հանգիստ պիտի ընէին, կը պարզուի որ Նոյեմզարը, զոր պաշտպանել ընդունած էր Ալիշանը, ինքն ալ յոգնած կը լքէ ու Շատարեւին նման կը կորսուի: Ճիշդ պիտի ըլլար ըսել սովէն ու ծարաւէն եւ յոգնութենէն կը մեռնին:

Ընտանիքէն կը մնան երեք հոգի՝ Ասատուրը, Մաթիկը եւ Յակոբը:

Անշուշտ ճամբան կը թալանուին: Կը մնա՞յ դրամը, հագուստը: Աւարարու ոճրագործներու մօտ խիղճ փնտռելը կը նմանի ծովի վրայ գիծ քաշելուն:

Յակոբը մահամերձ է: Զայդ կը նկատէ օրուան, դժխեմ օրուան թարգմանիչներէն Վահան էֆէնտին: Ուր որ է Յակոբը պիտի իյնայ հողին, հասունցած պտուղի մը պէս: Վահան էֆէնտին կը մօտենայ տղուն, կու տայ դէմքին երկու ապտակ, որ սառչելով չմեռնի, եւ տուփ մը պիսքուիթ կու տայ խեղճին, որ աչքերը լայն բանալով կը խժռէ տրուածը, եղածը հրաշք նկատելով:

Վահանը ցոյց տալով քիչ մը անդին գտնուող ծառ մը, կ'ըսէ թէ եթէ մինչեւ այդ ծառը քալէ, տուփ մը պիսքուիթ եւս պիտի տայ:

Յակոբը կը ծռի, կը հասնի այդ ծառին, պիսքուիթի տուփ մը եւս պիտի ունենար, չէ՞: Եւ ահա կ'ունենայ: Իր ուտելու կերպը այդ օրերուն ո՞վ կրնար դիտել: Սովալլուկ մարդը կը լափէ տուփին պարունակութիւնը, կ'երեւի միտքէն ըսելով. «Երանի՜ այդ տուփը եւս պիսքուիթ ըլլար»:

Այսպէս կեանքի կը կոչուի Յակոբը եւ մինչեւ իր կեանքի 95-րդ տարին կ'ապրի, ծնունդ տալով վեց զաւակներու, որոնցմէ կ'ունենայ 25 թոռ ու մինչեւ իր կեանքին վերջին օրերը աջ ու ահեակ կը պատմէ Վահանին տուած պիսքուիթին պատմութիւնը:

Ու Յարութիւն լմնցուց Յակոբին պատմութիւնը, իր ըսածներուն վրայ աւելցնելով.– Հօրեղբայրս՝ մարաշցի Յակոբը հայոց հոլոքոսթէն մազապուրծ փրկուելով Պէյրութէն գաղթեց Միացեալ Նահանգներ: Հիմա հոն ո՞վ պիտի ուրախանար իր վեց զաւակներով եւ 25 թոռներով, ով ջարդէ մը այլ ջարդի ենթարկուած էր: Առաջինէն որքան ալ վայրագ փրկուած էր, երկրորդին մէջ՝ սիրալիր, մահուընէ ազատիլ անհնար էր որպէս հայ ու մարաշցի:

Գացէք լուծեցէք այս հարցը, եթէ կրնաք:

Գիտական նոր մեքենաներու յանձնած են այս հարցը, մեքենաները չաթ, չաթ, չաթ կոտրուած եւ փշուր-փշուր եղած են:

Մեղք մեքենաներուն...

Կոտորածը վերջ գտաւ: Թուրքը պարտուեցաւ: Միթէ պարտուեցա՞ւ: Պատկերին ցոյց տուածը այդ չէ՞:

Տարին 1918-ն է: Ֆրանսական եւ անգլիական բանակները աքցանի մէջ առած են թրքական «անպարտելի» բանակին ասկէրները: Փախուստ, փախուստ, փախուստ. թուրքին Արարայէն փախուստը հայ կամաւորներու գրոհին առջեւ:

Այս ճակատումին ընթացքին հայը զոհ տուած է 21 երիտասարդ:

Ֆրանք եւ բրիտանացի զինուորական բարձրաստիճան ղեկավարներ կը գովեն հայ կամաւորները եւ զանոնք կը կոչեն փոքր դաշնակից:

Կիլիկիան ձերը պիտի ըլլայ հայեր, վերադարձէք տուն: Ինչպէս տարագրութեան շրջանին մեռնելով քալած էին, հիմա ներշնչեալ, յաղթողներու նման կը դառնան տուն, դպրոց ու փլած եկեղեցի, բնակարան կը վերակառուցուին: Խանդավառութիւն:

Բայց շուտով նոր գաղթ: Թուրք բանակէն տասնապետ մը՝ Մուսթաֆա Քեմալ կրցած էր խաբել թէ՛ Լենինը, թէ՛ Արեւմուտքը: Ո՛չ, անոնք խաբուիլ ուզած էին ի շահ իրենց ու ի մեծագոյն վնաս հայ ժողովուրդին:

Իսկ խաբուած հայերը գրեթէ մինչեւ այսօր Արեւմուտքի սրիկաներէն կը մուրան, որ ճանչցուի Հայոց Ցեղասպանութիւնը, որուն փաստաթուղթերը բերնէ բերան լեցուն են այդ պետութիւններու արխիւային դարակներուն մէջ:

Եթէ Սիամանթօ հայ բանաստեղծը կրցաւ գոռալ «Արդարու-

թիւն, թող որ թքնեմ քո երեսիդ», ամբողջ այդ ժողովուրդը նոյնը չկրցաւ ըսել Արեւմուտքի անխիպ, չարուխի տապան երեսներուն:

Մուրալ որ ճանչցուի՞ Հայոց Ցեղասպանութիւնը: Ոչ ու ոչ, այդ եղած է անդարձ, կը մնայ միայն ու միայն պահանջել, նորէն ու դարձեալ պահանջել:

1918-էն ետք մինչեւ 1921 թուական զօրացան թրքական բանակները: Զօրացուցին: Վայ քու գլխուդ հայ ժողովուրդ:

Միայն Հալէպի մարաշցիներու Մեսրոպեան նախակրթարանը աւարտող Յարութիւն Խորոզեան մարաշցին այսպիսի հայերէնով մը կը խօսէր: Հիմակուանները կրնա՞ն, եթէ կրնան՝ թող հրամմեն:

Դառնանք մեր պատմութեան կ'ըսէ Յարութիւն:

Հայրս Ասատուրը ծանրօրէն կը հիւանդանայ: Ժայռ ու երկաթ ըլլալու էր մարդ, որ տոկար պարտադիր գաղթի ամէնժամեայ չարչարանքներուն:

Ասատուրը կարծէք մեկնիլ կ'ուզէր այս աշխարհէն, երբ արդէն ընտանեօք հաստատուած էր Իսկէնտէրունի մէջ եւ տուն մըն ալ կառուցած:

Ասատուրը կը տանին հիւանդանոց ու զայն կը յանձնեն տոքթոր Ճիկէրեանի խնամքին:

Շատերու կեանքը փրկած տոքթոր Ճիկէրեան մանրազննին քննելէ ետք հիւանդը, կ'ըսէ.– «Եաւրում, դուն ամբողջ երեք ամիս միայն ու միայն կաթով պիտի սնանիս: Խօսքս եթէ գործադրես՝ կ'ապրիս, այլապէս շուտով ի վերին Երուսաղէմ: Հոն ինչ կայ չեմ գիտեր, Աստուծոյ դատաստանը գիտէ: Բան մը հասկցա՞ր»:

– Հասկցայ տոքթոր, հասկցայ, կեանքը կը սիրեմ, ապրիլ կ'ուզեմ:

– Ուրեմն, եաւրում, կաթ խմէ որ ապրիս ու կեանքիդ մէջ ինչ որ սիրես մուրազիդ հասնիս:

Այո, կը շարունակէ իր պատմութիւնը Յարութիւն.

Հայրս կը յարգէ տոքթորին պատուէրը: Երեք ամիսը երբ որ աւարտին կը հասնի, բժիշկը հիւանդանոց գալով քննութենէ կ'անցընէ հիւանդ Ասատուրը եւ կը յայտնէ թէ մէկ-երկու օրէն տուն պիտի դրկէ հիւանդը: Ասատուր կ'ուրախանայ:

Բայց... խերը անիծեմ այդ բայցերուն, կը պատմէ Յարութիւն Խորոզեանը.

Հայրս՝ Ասատուր իր գրաւած մահճակալէն քիչ մը անդին, այլ հիւանդի մը մահճակալին վրայ կը նկատէ կարկանդակ մը, որուն

բուրմունքը կը բուրէ դէպի իր հոտոտելիքը՝ կտրուելիք քիթը, ու չդիմանալով կարկանդակի բուրմունքին, կտոր մը գողնալով կ'ուղղուի իր մահճակալը ու վերմակը իր գլուխը քաշելով անոյշ կ'ընէ կարկանդակի այդ կտորը:

Բայց որպէսեր ետք, վայ այդ անոյշի կտորին, վայ աննէմ, պապամ վայ, Ասատուրը, իր ստամոքսը ճանկռտող կարկանդակի կտորէն տապլտկելով, ուր որ է ինքզինք գետին պիտի նետէ:

Ձայնը կը հասնի բժիշկին, որ վազքով մը հասնելէ ետք Ասատուրին մահճակալին, հարց կու տայ անոր.

– Ճիշդը խօսէ Ասատուր, ի՞նչ խալթ կերած ես,– ու կը նայի բացուած վերմակին...: Ծօ անպիտան, կարկանդակ կերած ես, փշրանքէն յայտնի է: Որպէս պատիժ, ամիս մը եւս կաթ պիտի խմես:

Ասատուրը, որ արդէն հասուն մարդ էր, ամիս մը ամբողջ կը սնանի միայն կաթով:

Բժիշկը դարձեալ հոն է: Կը քննէ հիւանդը եւ ուրախութեամբ կը յարէ.

– Ասատուր, տակաւին տուն երթալ չկայ, լաւ ես, բուժուած ես, բայց այս հիւանդանոցէն ոչ շատ հեռու արաբ գիւղացիի մը ձմերուկի այգին կայ, պիտի դիմես այդ արաբին ու պիտի ըսես. «Խայեռ այս դաշտիդ մէջ առանց դրամի պիտի աշխատիմ մէկ պայմանով՝ թոյլ տաս ցանածդ ձմերուկներէն բաժին ունենամ»:

Արաբը կը համաձայնի:

Ասատուրը մէկ քանի օր միայն ձմերուկ կը խժռէ:

Բժիշկը դարձեալ հոն է:

– Ասատուր, փրկուած ես, հիմա կրնաս տուն երթալ:

Յարութիւն Խորոզեանը կը շարունակէ: Դուք կը շարունակէք լսել, ես ալ գրել կը շարունակեմ:

Ասատուրը իր մայրն ու Յակոբ եղբայրը, Մեծ Եղեռնէն վերապրելէ ետք, ամբողջ 19 տարի կ'ապրին Իսկէնտէրունի մէջ, սեփական տուն ունենալով:

Բայց դժբախտութիւն մը զիրենք կը հալածէր: Եւրոպայէն թուրքեր կու գային Իսկէնտէրուն: Գաղտնի դաւ մը կար: Արդէն 1937-ին շշուկներ կային, որ սուրիական Իսկէնտէրունը Ֆրանսացիք թուրքին պիտի յանձնէին, երբ Կիլիկիան փոքր դաշնակից հայոց խոստացուած էր:

Քաղաքականութեան դէմ խոստո՞ւմ: Թուրք իթթիհատական-

ները հայոց հետ ալ եղբայրացած էին 1908-ին, Կարմիր Սուլթանին մեկնելէն ետք: Թուրք իթթիհատականները Զօհրապն ու Վարդգէսը եղբայր անուանած էին:

Խոստումը ուրիշ, քաղաքականութիւնը բոլորովին այլ: Թալաաթ իր երկու եղբայրները՝ Զօհրապն ու Վարդգէսը Հալէպ կը ղրկէ, որպէսզի ճամբան մեռնին: Վարդգէսն է խոստովանողը Թալաաթի հետ իր զրոյցին մասին.

– Ընկեր Թալաաթ, կը լսեմ թէ գիս կը փնտռեն ձերբակալելու համար: Ճի՞շդ է:

– Կրնայ ըլլալ:

– Այսինքն դուք Կարմիր Սուլթանին ոչնչացման քաղաքականութի՞ւնը պիտի շարունակէք...

– Կ'երեւի այո...

– Բայց ինչո՞ւ:

– Վարդգէս, երէկ դուք մեզ նեղը դրիք՝ ռուսը կանչեցիք, որ ձեր Հայաստանին մէջ բարեփոխութիւններ կատարենք... Մենք այդ ժամանակ նեղը ինկած էինք: Հիմա դուք նեղի մէջ էք, ճար չունինք:

– Գէթ ինծի խղճայ:

– Եթէ ապրիլ կ'ուզես, անմիջապէս հեռացիր երկրէն:

Վարդգէս չհեռացաւ:

Զօհրապին հետ երբ Հալէպէն Տիգրանակերտ կ'աքսորուէին, տակաւին երկու հայ մեծերը կը յուսային, որ եղբայր Թալաաթը պիտի ազատէ զիրենք:

Ուրֆա չհասած, երկու մեծերը թուրքի մը զոհերը կը դառնան, ահաւոր քարկոծումի կ'ենթարկուին:

Թալաաթը ըսած էր Վարդգէսին, որ եղբայրութիւնը ուրիշ է, բոլորովին ուրիշ քաղաքականութիւնը:

Այսինքն քաղաքականութեան մէջ եղբայրութիւն չկայ:

Որքան ուշ հասկցան հայերը այս պարզ ճշմարտութիւնը:

Ուրեմն, կը շարունակէ պատմել Յարութիւն Խորոզեանը.

Ասատուրը իր մօրը եւ եղբօրը հետ ժամանակէն ուշ չմնալով, իրենց ունեցած տունը թուրքի մը ծախելով հեռանալ կ'ուզեն Իսկէնտէրունէն ու մեկնիլ Պէյրութ: Կը գտնեն թուրք մը ու անոր հետ կ'անցնին սակարկութեան: Տունին համար վեր-վար համաձայնելու աստիճանին երբ հասած կ'ըլլան, անդինէն անցնող թուրք մը

պատմութիւնը լսելով սակարկող թուրքին կ'ըսէ. «Ապուշ ես դուն, վաղը հայերը պիտի փախչին, տունը ձրի կը մնայ քեզի...»:

Այդպէս ալ կ'ըլլայ: Վայ Հայաստան, վայ, ուր ալ կառուցես, տունդ քուկդ չէ:

Այս ամսուան ընթացքին նոյնը կը պատահի Սուրիոյ մէջ ապրող հայերուն, նաեւ արաբներուն: Տուներ կան, որոնք արձանագրութեամբ անունիդ կը պատկանին, բայց ալ քուկդ չեն: Գլուխդ ո՞ր քարին զարնես:

Ասատուրը իր տան բանալին կը յանձնէ, կը պատմէ Յարութիւնը, Իսկէնտէրունի հայոց Առաջնորդարանին ու կը բռնէ երկրորդ գաղթի ճամբան դէպի Պէյրութ:

Մի զարմանաք, կը շարունակէ խօսիլ Յարութիւնը.

Եթէ աւելցնեմ, թէ այսօրուան հալէպցի հայ մը երբ հասնի Պէյրութ կրնայ յայտարարել, որ Հալէպի հայոց Առաջնորդարանին մէջ թողլքած տան բանալիներու բազում տրցակներ կան, փակուած հայ տուներու բանալիներ:

Այդ դռները կրնան բացուիլ տապարով... ովքե՞ր են տէրերը որ...

Քանի-քանի Ասատուրներ իրենց տուներուն բանալիները յանձնած են հայոց Առաջնորդարանին:

Ասատուրը իր մօրը եւ Յակոբ եղբօրը հետ որպէս տարագիր վերապրողներ նախ կը հաստատուին Հալէպի Ճեմիլիյէ թաղամասին մէջ, եւ նոյն թուականին Ասատուրը քաղաքին Աճուրթալլայի մէջ բնակող Օրդ. Լուսին Քեքլիկեանին հետ կ'ամուսնանայ, ու տէր եւ տիկին կը դառնան ծնողները իրենց չորս մանչ զաւակներուն:

Մէկը ես էի, կ'ըսէ Յարութիւն Խորոզեանը, որ այս բոլորը պատմեցի, միւսները՝ Խաչիկը, Կարապետը եւ Սարգիսը:

Չորսս ալ կը տիրանանք նախնական ուսումի եւ կ'ըլլանք Մարաշի Հայրենակցական Միութեան Վասպուրական կազմակերպութեան սկաուտներ ու կը զինուինք հայկականութեամբ:

Բայց արձանագրութեամբ լիբանանահայեր ըլլալով 1970 թուականին չորսով՝ ընտանեօք կը վերադառնանք Պէյրութ:

Ասատուրը բարով հասաւ իր 95 տարիքին: Այդ օրերուն միտք մը յղանալով՝ որքան որ ոսկեղէն կար իր տան մէջ վաճառէ ոսկերիչի մը եւ անկէ գոյացած գումարը բաժնէ իր զաւակներուն, գուցէ մտածելով որ առաջքը առած կ'ըլլայ առաջանալիք վէճերու: Թէեւ նման մտածում չկար եղբայրներու միջեւ:

Բայց Ասատուր այդ տարիքին շուկայ կ'իջնէ իր ոսկեղէններուն համար հայրենակից ոսկերիչ մը փնտռելով: Բայց որ ոսկերիչին ալ հանդիպի, անոնք մարաշցի չըլլալնուն կը դիմէ յաջորդին: Ու վերջապէս տեղ մը զայրոյթով կ'ըսէ. «Եղբայր, մարաշցի ոսկերիչ մը չկա՞յ Պէյրութի մէջ»: Ատանացի ոսկերիչը կ'ըսէ.

– Եղբայր իմ մարաշցի, ձեզմէ՝ մարաշցիներէդ սանտալճի եւ կօշկակար կ'ելլէ, ոչ թէ ոսկերիչ:

Ասատուրը զայրացած այս վերջինին խօսքէն, կը բացագանչէ.

– Եթէ ատանացիներէն ոսկերիչ կ'ելլէ, մարաշցիներէն ալ բժիշկ եւ կաթողիկոս կ'ելլէ: Օրինակ կ'ուզէ՞ք, ահա Պէյրութի համալսարանէն շրջանաւարտ տոքթ. Յարութիւն Տէր Ղազարեանը, որ Մարաշի մէջ մեծ թիւով հայեր փրկեց թուրքին եաթաղանէն, եւ Կիլիկիոյ Աթոռին տուաւ մարաշցի կաթողիկոս Զարեհ Ա.ը: Ասոնք են ոսկիին չափ տուողը: Գնա՛ եւ հասկցիր, եթէ հասկցար, ատանացի:

Ու սիրտը պաղած տուն կը հասնի Ասատուր:

Նոյն ժամուն, իր խօսքին վերջ մը տալու նախապատրաստութեամբ Յարութիւն Խորոզեան կը յարէ.

Հայրս, երանելի հայրս, իր այդ տարիքին, օր մը լսելով թէ երանելի Զարեհ Ա.ը ազգին քուէով չէ ընտրուած, խիստ կը նեղուի ու զայն կը կոչէ հեռու իր ունեցած կարգէն՝ Անթիլիասի նարնջենիներու պահակ կաթողիկոս հայրապետ: Հայրս անոր մեղքին դիմաց այս մեղքը գործեց:

Տեօրթ-Եոլ՝ Չորք Մարզպանի մէջ ալ հայ տեօրթեոլցիները իրենց նարնջաստաններուն պահակներն էին:

Ճամբորդներ Տեօրթ-Եոլ չհասած տասը քիլոմեթր հեռաւորութենէ մը ծաղկած նարնջենիներու բուրմունքը կ'առնէին:

Բայց նոյն պահակները, երբ ծառերը ծաղիկով կ'ողողուէին, ենթադրութեամբ այդ ծառերը քանի թոն նարինջի վերածուիլը իմանալով կը վաճառէին կանխակալօրէն ու բախտախաղի մէջ կը պարտուէին, յաջորդ տարի նոյնը կրկնելով:

Մենք հայու շահին արժէքը ե՞րբ պիտի իմանանք ըսելով, Յարութիւն Խորոզեան վերջ տուաւ իր պերճախօսութեան: Պերճախօսութիւն, զոր սորված էր Հալէպի մարաշցիներու Մեսրոպեան նախակրթարանը աւարտելով միայն:

Չորս եղբայրներ սիրով ապրեցան Պէյրութի մէջ, հասնելով նիւթական ապահովութեան՝ բարձր ուսումի տուին իրենց զաւակները, ուզեցին հայրենի հողին վրայ ապրիլ, ճիշդ գտնելով այդ քայլը, բայց իրենց պակսեցաւ վճռակամութիւնը:

Մէկ վճռակամութեան մէջ յաջողեցան՝ հայ մնալու, իրենց զաւակները հայ մնալու վճռակամութեան, որ բաժակին մէկ փոքր մասին մէջ տեղ կը գրաւէ:

Մարդը յագեցնողը լեցուն բաժակն է: Այդ լաւ գիտեն բոլոր Խորոզեանները: Բայց միայն գիտնալը մինչեւ երբ, որքա՞ն պիտի տեւէ...:

* * *

Հիմա աչք մըն ալ ածենք միայն Հալէպի մէկ նախակրթարանը աւարտած, մարաշցիներու Մեսրոպեան նախակրթարանը աւարտած Յարութիւն Խորոզեանի բանաստեղծութիւններուն:

Սիրելի ընթերցողներ,

Յարութիւն Խորոզեանը չ'ուզեր ներկայանալ ձեզի որպէս բանաստեղծ, այդ հաւակնութիւնը հեռու է իրմէ, բայց տանք նմոյշներ, ուրկէ յայտնի կ'ըլլայ, թէ հայոց նախակրթարանները եղեռնէն ետք որպիսի՛ նուիրուածութեամբ ամէն ճիգ ի գործ կը դնէին այսօրուան հայը հայօրէն պատրաստելու համար, նուիրուած իր լեզուին, մշակոյթին, անցեալի հարստութիւններուն, պատմութեան, ճարտարապետութեան եւ ինչ որ հայկական է:

Ահա այդ նմոյշներէն երեք օրինակ:

ՄԱՅՐԻԿ

Իմ կեանքի լոյսն էիր դուն,
Իմ կեանքի յոյսն էիր դուն,
Տխրութեանս ընկերն էիր,
Մենութեանս յաւէտ ընկեր:
Ինծի համար սուրբ էակ,
Աստուածամօր նման մայր,
Որքան հեռու ըլլաս ինձմէ
Այդքան մօտ ես սրտիս դուն,
Կը որոնեմ քեզ տիւ ու գիշեր
Իմ սիրելի անգին մայր,
Ու քաջ գիտեմ պիտի օրն այդ
Յուշիկ քայլերով պիտի գայ մեզի

Որ յոգնած կուրծքիդ գլուխս դնեմ
Ու համբուրեմ քեզ որդիի սիրով,
Որ զիս փայփայես մանուկի մը պէս:
Պիտի հասնինք մենք իրարու
Այս է հաւատքս վերջին:

Պէյրութ, 5 Օգոստոս 2012

ԱՊՐԻԼ 24

Նուէր Ապրիլեան Նահատակներուն

Ապրիլ է այսօր գարունն աշխարհի
Ծաղկեցան բոլոր ծառերը նորէն
Բայց հայոց համար ձմեռ է տակաւ
Ու կ'ապրի դեռ ան մղկտած մենակ:
Ծառերը բոլոր զուգուած զարդարուած
Ու ամպերը թուխ հեռացան երկնէն
Բայց հայուն համար ձմեռ է տակաւ
Կ'ապրի ան մինակ, բայց իմաստացած
Դաւադիր ծովեր անալիք այսօր
Յորդող առուներ վճիտ են, հզօր
Բայց հայուն համար ձմեռ կամակոր
Ու դեռ կ'ապրի ան վիշտով ահալի
Որ կարծէք վախճան, վախճան մը չունի:
Տուած է հայը միլիոն նահատակ
Որուն փոխարէն ոչ մէկ յիշատակ
Բայց դեռ կ'ապրի ան յոյսով մանուկի
Որ ուժ ամբարէ, բարձրանայ, աճի՛
Գարուններ ապրի ձմեռի փոխան
Ու արդար դատն իր հասնի յաղթութեան:

Հալէպ, 1996

ՈՒՆԻՆՔ, ՈՒՆԻՆՔ

Ունինք միայն մէկ հայրենիք,
Ունինք միայն մէկ լեզու մենք
Ունինք միայն մէկ Մասիս սար,
Որ պարծանքն է ողջ հայութեան:
Միթէ չունինք մենք մէկ արեւ
Եւ լուսին մը ամպերէն վեր
Մեր դաշտերուն ծարաւին դէմ
Ունինք գետեր մենք գլգլան,
Զօրքերուն դէմ թշնամիին
Մենք պատնէշներ ունինք կանգուն
Բաց ճակատով կը նայինք մենք
Այգաբացին այնքան մօտիկ:

Հալէպ, Սեպտեմբեր 1966

* * *

Այս բոլորը թոթովանքներ գուցէ, բայց ելած գրիչէն նախակըրթարան մը աւարտած պատանեակի, որ արդէն զինուած է սիրովը հայ դպրութեան, սիրովը գալիքնափառ մեր երկրին, հաւատքովը հայ դատի յաղթանակին ու պայծառատեսութեամբ հայուն գալիքին:

Մշտարթուն հայը կը տեսնենք այս տողերուն մէջ, իր գործին մէջ նուիրեալ մը ըլլալով կը մնայ հայ գիրին ընկեր, իր ձեռքին մուրճ ու մկրատ ու գիրք մը, գիրքեր հայերէն:

Ո՞վ դրաւ յոյսեր անմար տղեկին հոգիին մէջ եթէ ոչ դպրոցն հայկեան, ուսուցիչ մշակը հայ:

Երէկի դպրոցը հայ պահպանել, գուրգուրալ գիտնանք, որ գալիք սերունդներն ալ հայ մեծնան ու մնան հայ:

Ահա այսպէս կը մտածէ Հայոց Ցեղասպանութեան զոհեր տուած Խորոզեաններու սերունդէն այս տղան, որ իբրեւ հայ աշխատաւոր, նուիրուելով իր գործին, իր աշխատավայրին մէջ անգամ հայ գիրք կը պահէ, պարապոյ ժամերուն կարդալու համար, ու երբ խօսի հիւրերու կամ դրկիցներու հետ, հայ ըլլան անոնք թէ

արաբ, հայ կեանքէն օրինակներ կը բերէ:

Այս ոգին թաջուած է անոր մէջ հայ դպրոցէն, հայ ուսուցիչի բոցաշունչ խօսքէն:

Գիտնանք պահել հայ դպրոցը, կուկուլիկուկո՛ւ, կը պոռայ Յարութիւնը Խորոզեանը իր արթնցնող ձայնով:

Պէյրութ, 29 Յունիս 2015

* * *

Յ.Գ. Արձակագիր Պօղոս Գուբելեանը մարաշցի ծնողքի զաւակ, վէպ մը գրած է իր ազգատոհմի գողգոթային մասին Միացեալ Նահանգներու մէջ:

Մարաշցի ծնողքի զաւակ՝ Յարութիւն Խորոզեանը Պէյրութի մէջ ահա վկայութիւն մը կու տայ նոյն ջարդերուն մասին:

Երկու հայորդիներ հայ դպրոցով ու հայ գիրով զինուած, որոնց կարելի է վստահիլ հայոց երկրի սահմանապահի դերը, զի հիմքը անոնց հայոց լեզուն է, Մեսրոպի այբուբենով:

ԵՐԿԻՐ ԵՐԹԱԼՆ Է ՃԻՇԴ

ՓՈՐՁԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (ԷՍՍԷ)

Պէյրութ, 2015

Ես Սփիւռքի մէջ ծնած հայ մըն եմ: Հալէպի ծնունդ, 1928-ի Փետրուարի 29-ին: Ինչ բնորոշ թուական: Մանկութիւնս անցած է այս քաղաքին հայկական քեմբի փողոցներուն մէջ: Սուլէյմանիէ կը կոչուէր այդ թաղը, որուն տուն կոչուած բնակարանները «կառուցուած» էին ժանգոտած թիթեղներէ ու ոչ-դիմացկուն տախտակներէ:

Թեթեւ ձայն մը, հազի մը հնչիւնը, առանց այլ օրինակի, լսելի կ'ըլլար տասը տուն անդիէն: Տուները այնքան կպած էին իրարու, կարծէք իյնալու վախէ բռնուած, խտացուած, զիրար պաշտպանած ըլլային:

Ամրան փոշեպատ կ'ըլլային փողոցները, ամէն անկիւն աղբակոյտ, ձմրան՝ ցեխակոլոլ:

Ծնողներս թրքախօս էին: Հայրս ու մայրս Այնթապ քաղաքի Ճիպին գիւղի ծնունդ (այժմ՝ Սայլակքայեա): Հայրս հազիւ կը յիշեմ: Երբ հայրս թոքատապէ մահացած է, ես եղած եմ երկու տարեկան, իսկ քոյրս Մաքրուհին՝ երեք ամսու: Մայրս մնացած է այրի 18 տարեկանին: Այդ օրերուն մեր բնակած քաղաքը կոչուած է Զահլէ: Այրի մայրս իր երկու զաւակները գրկած կը ստիպուի Հալէպ երթալ իր ծնողներուն մօտ: Շրջան մը մենք մեծ հօրս տան բնակիչները եղանք:

Լեզուս թրքերէնն էր մինչեւ հինգ տարին բոլորեցի: Ապա, յաճախելով քէմբի Մեսրոպեան վարժարան, սկսայ սորվիլ հայերէն:

Երբ հասակ առի, մեր հայրենակիցներէն Ներսէս քեռին պատմեց ինծի, թէ հայրս՝ Խաչեր որդի Թորոսի Թորանեանը եղած է իր դասընկերը Ճիպինի Կիլիկեան վարժարանին մէջ, զոր աւարտած է ջարդի նախօրեակին: Ուրեմն, հայերէն գիտէր, բայց մայրս՝ Վարդուհին թրքախօս ըլլալուն մեր տունին լեզուն մնաց թրքերէնը մինչեւ որ մենք քոյր ու եղբայր անցանք նախակրթարան եւ իրարու հետ սկսանք խօսիլ մեր մայրենի լեզուով: Մայրս, կարծէք նախանձով ու քիչ մըն ալ ուրախութեամբ կը լսէր մեր խօսիլը ու

մերթ ընդ մերթ կ'ըսէր.- «Արդեօք իմ մասի՞ս կը խօսիք»:

Մենք երկուքով մօրս սկսանք մեր այբուբենը սորվեցնել եւ շրջան մը ետք մեր տունին լեզուն դարձաւ հայերէնը: Յետայսու մայրս իր կեանքի ընթացքին սիրեց հայ գիրքը, Աստուածաշունչը մանաւանդ, ու մեզի համար եւս սկսաւ կարդալ պատմութիւններ Ս. Գիրքէն: Կը զարմանայինք, այդ գիրքին բոլոր պատմութիւնները հրեաներու մասին կ'ըլլային:

Հօրս հայերէն գիտնալը հաստատեցի երբ օր մը մայրս գիրք մը երկակեց ինծի, ըսելով.- «Նայէ, տղաս, այս գիրքը հօրդ գիրքը եղած է»: Վերցուցի գիրքը, վրան մեծ տառերով գրուած էր ԱԾԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: Այդ գիրքը մենք օգտագործած էինք երբ Հալէպի Կիւլպէնկեան Վարժարանի երրորդ դասարանի աշակերտ էինք: Ուրախացայ ճիշդը, որ հօրս հետ նոյն դասագիրքով սորված ենք աշխարհագրութիւն:

Այդ գիրքին առաջին էջին վարի կողմը հօրս անունը այնպէս կը շողար, մարգարտաշատ գիր՝ Խաչէր որդի Թորոսի Թորանեան: Կարծէք մեր տնակը լուսաւորուեցաւ:

Ճիպին գիւղի նախկին բնակիչներուն մեծ ուրախութիւնը այն էր, որ Ճիպինը շատ մօտիկ եղած էր Հռոմկլա կաթողիկոսարանիստ վայրին, որով գրեթէ ամէն ճիպինցի ընտանիք ունէր Ներսէս անունը, որպէսզի այդ Ներսէսները նմանէին Ս. Ներսէս Շնորհալիին:

Մենք քոյր ու եղբայր որպէս որբ մնացինք առանց իմանալու, թէ ինչ կը նշանակէր որբ ըլլալ: Մեծնալու ընթացքին անշուշտ ոչ միայն հասկցանք այդ բառին իմաստը, այլ՝ ապրեցանք որբութիւնը, ոչ ոքի կրնայինք «հայրի՛կ» ըսել...:

Մեծ հայրս որսորդ էր, կաքաւ կ'որսար առանց զէնքի: Ես սիրեցի կաքաւները: Մեծ հայրիկս մեծ խնամք կը տանէր իր կաքաւներուն, որոնք կոկորդային երգ ունէին ու կը կերակրուէին անկուտ չամիչով:

Մեծ հայրս իր առանց զէնքի կաքաւ որսալը ինծի ալ սորվեցուց, զիս իր հետ Հալէպէն բաւական հեռու քարքարուտ վայրեր տանելով:

Երբ տարի մը ամբողջ կը յաճախէի Մեսրոպեան Վարժարան, չկարծէք թէ այդ դպրոցին դասարանները քարով պատուած էին, մի զարմանաք, վարագոյրներով բաժնուած էին:

Դասարանէ մը կը լսէինք «Այբ, բեն, գիմ, դա»: Կողքի դասարանէն՝ երկու առաւել երկու հաւասար է չորս: Այլ դասարանէ մը երգ,

զարմանալին որ երգը կաքաւի մասին էր՝ «սիրունիկ, սիրունիկ, սիրունիկ նաշխուն կաքաւիկ»: Երբ այս երգը երգեցի մեծ հօրս, այնքան ուրախացաւ որ ըսաւ.- «Այդ դպրոցը երթալ ուզեցի...»: Մեծ հայրս իր գիւղին դպրոցէն սորված էր միայն շաբթուան անունները, Հայր Մերը եւ Առաւօտ Լուսոն...:

Մեր յաճախած Մեսրոպեան Վարժարանը կը կոչուէր մարաշցիներու դպրոց: Այդ դպրոցը Ս. Խաչ եկեղեցիին մէջն էր: Եկեղեցին եւս կը կոչուէր մարաշցիներու եկեղեցի: Եկեղեցիին Տէր Հայրը եւս մարաշցի էր ու այդ թաղը եւս՝ մարաշցիներու թաղ: Մեր դրացուհին ալ՝ Չախմախ Տուտուն, չախմախի պէս կին մը, մարաշցի էր:

Ո՛ւշ, շատ ուշ հասկցանք, թէ Մարաշի հայերը որպիսի՛ փորձանքներէ անցած են զալըմ թուրքին ձեռքէն: Զալըմ, զուլում բառը շատ կը լսէինք իմ բարեմոյն Գոհար մեծ մօրմէս:

Մանկապարտէզի ծիլ դասարանի աշակերտ, խաղալը շատ կը սիրէինք: Մեծ կ'ըլլար թիւը դպրոցէն փախչողներու, մեր խաղավայրերը փողոցներն էին: Մատ մը երախաներ՝ փողոցը աւելի կը սիրէինք քան դպրոցը: Մեզմէ շատեր բոկոտն էին: Այս բառը նոր լսած էինք, պարզապէս կօշիկ չունէինք... ոչ իսկ սանտալ մը, որ Հալէպի սանտալճիներու շուկային մէջ՝ Թէտրիպէի մէջ կը գտնուէր եւ բոլոր սանտալ կարողները մարաշցի կ'ըլլային:

Այդ թաղին մէջ պաղպաղակ վաճառող Օսմանը կար, որ թուրք էր, բայց հայերէն կը խօսէր: Մենք սիրեցինք պաղպաղակն ու Օսմանը երբ նոր-նոր մեր լեզուն եւս սիրել սկսած էինք:

Ահա այդ օրերէն օր մը մայրս զիս տարաւ ոչ թէ Թէտրիպէ սանտալճիներու շուկան, ուր սանտալները նոր կ'ըլլային, այլ՝ տարաւ Կիրակի պազար կոչուած տեղը, ուր կրնայինք գտնել ամէն բան, բոլորն ալ գործածուած, այսինքն՝ հին, բացի պտուղներէ ու բանջարեղէններէ:

Մայրս այս պազարէն ինծի համար գնեց սանտալ մը, ըսելով.- «Հագի՛ր տղաս, փորձէ նայինք ոտքիդ յարմա՞ր է այս սանտալը»:

«Փորձեցի ու լաւ է, մայրիկ», ըսի ու հպարտ-հպարտ սկսայ քալել: Կօշիկ ունեցած էի... բայց նկատեցի, որ այդ սանտալը ունէր կարկտան թէ՛ երեսին, թէ՛ տակը:

Մայրիկս ըսաւ.- «Տղաս, ոտքերդ ցեխէն ազատուեցան: Այլեւս ոտքերդ ցեխոտ չտեսնեմ, մաքուր կ'երթաս դպրոց, անշուշտ մաքուր ալ կու գաս»: Այդ օրը կօշիկ ունենալու ուրախութիւնը ապրեցայ, այսինքն պարզապէս ուրախ էի:

Մեր խմած ջուրը ջրհորի ջուր էր: Մաքրութեան մասին մի՛ հարցնէք: Դոյլ մը պարանով կ'իջնէր հորին մէջ մերթ ձեռքով, մերթ ճախարակէ մը անցընելով ու կը քաշուէր վեր, մինչ ջուր ունենալու համար շարքի կանգնողները, այսինքն պոչ բռնողներուն շարքը, միւս փողոցը հասած կ'ըլլար: Ու կռիւը, անվերջ կռիւ մը կը սկսէր՝ «նոր եկար առջեւ անցար, շատոնց եկած էի, կարգը իմս է, ո՛չ իմս է»: Աղմուկ, աղաղակ, հայհոյանքներ, անէծք, պոռալ-կանչել ըսենք քիչ կ'ըլլայ: Մէկը կ'ըսէր.- «Վայրենի՛, հայն ալ վայրենի կ'ըլլա՞յ...»: Այս խօսքին վրայ կռիւը աւելի կը բորբոքէր, երբ քիչ մը հեռուէն ուրիշ մը կ'ըսէր.- «Ծօ հայլաւ, ինծի հայ ըլլա՞լ պիտի սորվեցնես թրքախօս վիճակովդ, ես բալուցի եմ, հայախօս եմ...»:

Կը պատահէր աւելի մեծ դէպք մը՝ ջուանը ճախարակէն շատ անցած ըլլալուն կը կտրուէր, դոյլը կը մնար հորին մէջ: Ալ պոչ բռնողներուն հայհոյանքները լսէիք: Ջուր չկայ: Երբեմն այդ վիճակը կը տեւէր մի քանի ժամ եւ մերթ օր մը կամ երկու օր, մինչեւ որ գտնուէր Տելելելուն, այսինքն դոյլը ջրհորէն հանող գործաւորը, որ իր ճանկաւոր երկաթը մխրճելով հորին մէջ դուրս բերէր վար ինկած դոյլը:

Եղածը ժամանակի լուսանկարն էր:

Դպրոցէն փախչելով, ցեխոտ փողոցներու մէջ մեր խաղերը կը յիշեմ: Այդ խաղերը մենք կը ստեղծէինք: Հոս անոնց մասին չեմ ուզեր երկար պատմել:

Անվերջանալի խաղեր ունէինք Հալէպ քաղաքին մէջ, ուր շատ էին մեր դպրոցներն ու եկեղեցիները: Նոր Գիւղի եւ քաղաքի Կիլիկեան զոյգ վարժարանները, Նոր Գիւղի եւ քաղաքի Ուսումնասիրաց զոյգ վարժարանները: Ջաւարեան, Սահակեան, նախկին Ներսէսեան եւ ապա Հայկազեան վարժարան, որ մրցումի մէջ էր Կիլպէնկեան դպրոցին հետ: Արմենեան, Վարդանեան, Մխիթարեան, Ս. Թերեզա վարժարաններ, նոյնպէս Գերմանիկեան վարժարան, քովն ի վեր Հայ Աւետ. Բեթել եւ Էմմանուէլ վարժարաններուն, պսակուած Այնթապէն Հալէպ հասած Ալէփփօ Գոլէճով, ուր թէեւ հայերը ժամանակին մեծամասնութիւն էին, մեծ մասամբ հայ ուսուցիչներով, յետոյ հայերը պակսեցան, արաբները աւելցան:

Շրջան մը Ուսումնասիրաց վարժարանն ու Մխիթարեան դպրոցը դարձան իննամեայ ուսումնարան:

Մեր երեք յարանուանութիւնները ունէին իրենց եկեղեցիները,

որոնցմէ հնագոյնը՝ Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցին, որ կու գար 500 տարիներու հեռաւորութենէ մը:

Այժմ, այս օրերուն կիսաքանդ է Տահէշի հարուածով, ինչպէս Տէր Զօրի հայոց սրբավայրը քանդուած է նոյն այսպէս կոչուած իսլամական պետութիւն ստեղծել ուզող Տահէշի կողմէ:

Ամէն հայ դպրոց ունէր իր գրադարանը, որոնց մէջ հարուստ գրադարաններ էին Տիգրանակերտցիներու եւ Քրիստափորի գրադարանները, ուր աշակերտներ եւ արհեստաւոր հայեր պոչ բռնելով եւ շաբթուայ մը վարձքով հայերէն գիրք կը վերցնէին, իրարու հետ մրցումի ելլելով: Երանելի օրեր էին հայ գիրքին համար, մեզի՛ համար: Իսկ այսօ՞ր, լաւ է հարցեր չտանք այս ուղղութեամբ:

Մոռնալ կարելի չէ Հալէպի թիթեղաշէն քէմբէն հայոց Գաղթականաց Վարժարանը՝ հիմնուած 1922-ին, եւ Այնթապի Կրթասիրաց Վարժարանը՝ հիմնուած 1924-ին:

Ժամանակի պահանջքով մենք ունեցանք շարք մը տպարաններ՝ Անի, Տիգրիս, Հալէպ, Տէր Սահակեան, Արաքս եւ այլ անուններով: Նոյնպէս հինգ երկրորդական վարժարաններ՝ Հ.Բ.Ը.Միութեան Լազար Նաճարեան-Գալուստ Կիւլպէնկեան Ճեմարանը, Համազգային Միութեան Քարէն Եփփէ Ճեմարանը, որոնց հետեւեցան Կիլիկեան Կրթասիրաց եւ Բեթել Ճեմարանները, իւրաքանչիւրը իր սրահով, մերթ 700 աթոռներով:

Թատրոններ ունեցանք երբեմն հինգ-վեցի հասնող, երաժշտանոց, պարուսոյցի սրահներ, գեղանկարչութեան նուիրուած սրահներ: Մէկ խօսքով՝ ահագին հարստութիւն մը պալատանման կառոյցներով, որոնցմէ ոմանք արդէն Սուրիոյ մէջ դուրսէն ծաւալած պատերազմին պատճառաւ կիսափուլ դարձած են:

Անդրանիկ Ծառուկեանի երբեմնի երազային Հալէպը այժմ ունի ողբալի վիճակ, բայց վերականգնումի յոյսով:

Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայերը ունեցան վերելքի տարիներ, մանաւանդ երբ Հայրենիքը իր դռները լայն բանալ սկսաւ Սփիւռքահայութեան հետ Մշակութային Կոմիտէ մը հիմնելով:

Այս ոսկէ կամուրջին վրայէն մեզի հասան հայ մամուլ, հայ գիրք, հայ երգիչ-երգահան, հայ թատրոն, հայ երգչախումբ, գիտնականներ, ճարտարապետներ, անուանի գրող, բանաստեղծներ: Ինչպէ՞ս չհարստանայինք:

Այդպէս ալ Հալէպը, Դամասկոսը, Պէյրութը, նոյնիսկ շրջաններու գիւղաքաղաքներն ու գիւղերը ունեցան իրենց անուանի,

նուիրեալ ուսուցիչները, մշակութային գործիչները, մարզական, սկաուտական խումբերը, թատրոնները, երգչախումբերը, երաժշտանոցներն ու կերպարուեստի օճախները, որոնցմէ յիսնամեայ իր գոյութեամբ յայտնի դարձաւ Մարտիրոս Սարեանի անունը կրող գեղանկարչական տունը՝ հիմնուած Հ.Բ.Ը.Միութեան Հ.Ե.Ընկերակցութեան կողմէ, քառորդ դարեայ տնօրէնութեամբ հայրենի գեղանկարիչ Հրազդան Թոքմաճեանի:

Երազային Հալէպը, որ այսօր գրեթէ դարձած է կիսով աւերակոյտ, ինչպէ՞ս լքել հեռանալ: Ծննդավայրը լքել դաւաճանութիւն չէ՞: Այո, է՛: Բայց երբ քեզ երկիրը կը կանչէ, չընդառաջելը դաւաճանութիւն չէ՞...:

Իրաւ որ աքցանուած երկու դաւաճանութիւններու ճանկերով շուարած վիճակ մը ունիմ: Ընտրեմ ո՞ր ճամբան: Առաջինին մէջ հրդեհ ու կործանում: Արդեօք հրդեհէն փախչի՞լ է միտքս, երբ տարիքով հասած եմ 87-ի սեմին ու միանակուկ եմ: Բայց երբ արմատներս զիս կը կանչեն, ի՞նչ ընել: Սիրտս քիչ մը տատամսումով կ'ըսէ.- «Երթալն է ճիշդ, ինչպէս Հայրենիքէն դուրս ելլելն է սխալը»:

Բայց ի՞նչ է, ծերութիւնս է որ պիտի տանիմ երկիր, երբ չեմ զգար թէ ծեր եմ, ու ապրածս Սուրիոյ տասնամեակները պիտի տանիմ Հայաստան, հաւատաւոր երկրի մը անցեալը, իմ ողջ անցեալս պիտի տանիմ երկիր:

Նախապէս երկիր ըսելով մենք կը հասկնայինք Արեւմտեան գրաւեալ Հայաստանը, յետոյ երկիր ըսելով հասկնալ սկսանք Կիլիկիան, միշտ երգելով «ցանկամ տեսնել զիմ Կիլիկիա, աշխարհ որ ինձ ետուր արեւ...»:

Հիմա երկիր ըսելով կը հասկնանք անկախ Հայաստանը, ուր ծաղկած են հայոց մի քանի մայրաքաղաքները՝ Երեւան, Վաղարշապատ, Դուին, Արտաշատ, Էրեբունի, եւ այլք...: Ինչպէս երկիր չկոչենք այս մօտ 30,000 քառ. քիլոմեթր հողամասը, որ կռուանն է հասնելու ամբողջական Հայաստանին:

Ուրեմն, երկիր երթալն է ճիշդ: Ուրեմն, երկիր մեկնելով պարտական կը դառնամ երկու երկիրներու՝ Սուրիոյ եւ Հայաստանի: Ես պատրաստ եմ վճարելու պարտքերս ա՛յս վիճակիս մէջ իսկ:

Կը մեկնիմ երկիր, հոգիիս մէջ պարտական մնալով ծննդավայրիս ու անոր արաբ ժողովուրդին ու հոն մնացող հայերուն: Սուրիա, որ հարիւրամեակներով ճաշակած է օսմանեան զուլումը եւ իր ազատ ըլլալու իրաւունքը շահած պայքարներու իրագործումով:

Կը մնամ վկայաբերը ծննդավայրիս ու խոհերուս պաշարները կը տանիմ Երեւան, երբ հոն երգած եմ արաբերէն լեզուն, Սուրիան, Հալէպը, արաբ ժողովուրդը, եւ պատնէշի վրայ գտնուած այս երկիրը պաշտպանողներու կողքին:

Եթէ ունենայի երկու կեանք, մեծ սիրով այդ կեանքին կէսը դարձեալ կը յատկացնէի Հալէպին՝ ծննդավայրիս:

Այս օրերու դաժան տարիները անգոսնող Սուրիոյ նկատմամբ անկոտրում է հաւատքս: Սուրիան պիտի վերապրի որքան ալ դաժան ըլլան նոր օսմանցիներու եւ չըլլալիք Արեւմուտքի ճնշումները այս մարտնչող ժողովուրդին վրայ:

Ոչ երկիրն էր օտար ինծի համար եւ ոչ ալ ես օտար՝ երկրին համար: Մենք հարազատներ էինք երկրին, կեանքի բոլոր ճակատներուն վրայ:

Ի տեսութիւն Սուրիա, կրկնօրէն ի տեսութիւն Հալէպ, քեզի եղբայր երկիր կը մեկնիմ ու կը փշաքաղուիմ երբ կը գրեմ այս տողերը: Արմատներուս կ'երթամ ու քեզ, քեզ հետս կը տանիմ, երբ մեր թշնամին ինչպէս երէկ, այսօր ալ նոյնն է, ֆէսի փոխարէն ամերիկեան գլխարկով, արաբերէն տառերու փոխարէն՝ լատինատառ: Բայց նոյն օսմանեան ճիւաղի ոգիով քարեր կը նետէ ապառաժիդ վրայ՝ քեզ, զիս քանդած ըլլալ կարծելով:

Քեզ Հայաստան կը տանիմ գալիքնափառ օրերու ոտնաձայնները ականջներուս:

Քեզ ծռել կարելի է, բայց տապալել՝ անկարելի՛:

Այս դաժան ձմեռէդ ետք պիտի հասնիս գարուններուդ, մշտականաչ հովիտներուդ:

* * *

Ճամբայ չելած համացանցի առջեւ եմ ու կը կարդամ, որ Օսքար Ուայլտ, որուն շրջան մը իր ծուռ դիմագիծը ցոյց տուած էր իր հայրենի երկիրը՝ Անգլիան, խորհուրդ տուած է ընթերցողներու, որ ժամանակ չվատնեն այնպիսի գիրքերու վրայ, որոնց հեղինակները նոր ըսելիք չունին: Կարդալ միայն ըսելիք ունեցողները, որոնց թիւը մեր կեանքին համար շատ են արդէն:

Նոյն համացանցէն հանդիպեցայ բանաստեղծ Փապլօ Ներուդային, որ իր քերթուածները կանաչ մելանով կը գրէ եղեր, որպէսզի իր գրածները մնային կանաչ, միջօրէի արեւուն տակ իսկ փայլատակէին, ինչպէս բազմաճաճանչ ադամանդը եւ ոչ ապակին:

Փապլօ Ներուտան ըսաւ, որ յեղափոխական բանաստեղծութիւն գրելը նոյնքան դժուար է որքան սիրոյ մասին բանաստեղծութիւն գրելը:

Առաջինը երգի վերածելը քաղաքականութիւնը սերտած ըլլալ կը ստիպէ, ապրումի կողքին:

Երկրորդը՝ ամբողջական ապրում, որպէսզի հեռու ըլլայ կեղծ հնչելէ:

Ներուտա առհասարակ հեռու մնացած է արձակ գրելէ:

Այս լսածներս եւս պիտի տանիմ Հայաստան:

Հալէպէն ետք ճամբուս վրայ գտնուող Պէյրութի մէջ եմ, դէպի Հայաստան գացող ճամբուս վրայ:

Հոս վերջին շաբաթներս կ'ապրիմ: Պէյրութը անդուլ եռուզեռի մէջ է:

ՌԱԿ-ը կլոր սեղանի շուրջ խումբ մը մտաւորականներ հաւաքած, որպէս նիւթ ընտրած է «Սփիւռքահայ Տեղեկատուական Դաշտը Անցումային Հանգրուանին, Տպագիրէն՝ Թուայնացում»: Հարիւրեակ մը ունկնդիրներ հարցուփորձ ըրին ելոյթ ունեցողները: Հարցերը չլուծուեցան: Դրամի ահաւոր պէտք կայ: Դրամ չկա՞յ, բայց տալն է, գտնելն է կարեւորը:

Հնչակեանները «Քսան Կախաղանի» իրա՛ւ հերոսները պանծացուցին Հայրենիքէն եւս հիւր ընդունելով արձակագիր մը եւ երգիչ մը, որոնք, մօտէն ճանչնալով Քսանները, կրցան պանծացնել զանոնք: Պէյրութի «Ֆորում» կոչուած սրահը պարապ աթոռ չունէր:

Հ.Ե.Ընկերակցութեան Անդրանիկ, այսինքն՝ Զօր. Անդրանիկ Միութիւնը ներկայացուց Համշէնը, երիտասարդ համշէնցի վիպագիրով մը:

Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը կը յայտարարէ Հայ Գիրքի 36-րդ ցուցահանդէսին կայանալիք թուականը՝ 18 Հոկտեմբեր 2015-ին, Անթիլիասի մայրավանքի բացատին վրայ, վրանի տակ:

Այնճարի մէջ խմբավար Զաքար Քէշիշեանին նիւթը անմահ Կոմիտասն է:

Լ.Օ.Խ. «Աստղիկ» մասնաճիւղը կը տօնէ իր հիմնադրութեան 80-ամեակը, 28 Յունիս 2015-ին, Երջօ Սամուէլեան սրահին մէջ:

Հայկական վարժարանները զբաղած են ամավերջի հանդէսներով: Ու այսպէս եռուզեռը կը շարունակուի:

Հալէպէն Պէյրութ հասնող լուրերը այժմ հեռու են ուրախալի ըլլալէ: Քանդումները կը շարունակուին, միշտ գործունէութեամբը

օսմանցի Թուրքիոյ եւ ուժաշատ Միացեալ Նահանգներու գործակցութեամբ եւ Տահէշ իսլամական կազմակերպութեան գլխահատիչ գործողութիւններով:

Երկուշաբթի, 22 Յունիս 2015-ին, ՀՀ Լիբանանի դեսպանատան մէջ լիազօր դեսպան Աշոտ Քոչարեանը Հայաստանի կողմէ շքանշանով մը կը պարգեւատրէ երկու հայորդիներ.

Ա.- Աւելի քան քառասուն տարիներու մայրենի լեզուի վաստակաւոր դասախօս, մելգոնեանցի Անժէլ Միսիսեանը:

Բ.- Օհան Պոտրումեան լրագրող հրապարակագիրը, որ շրջան մը Պուէնոս Այրէս մեկնելով խմբագրած է «Էրեբունի» շաբաթաթերթը:

Օհան Պոտրումեանը կու գար Երեւանի Պետական Համալսարանի հայագիտական բաժինէն:

Որքա՜ն բարիք բաշխած էին տասնամեակներու ընթացքին Մելգոնեանէն եւ Երեւանէն վկայուած մեր հայորդիները:

Հոս, գեղանկարչական ցուցահանդէսներ իրարու կը յաջորդեն: Անդադրում են:

Անկասելի այս շարժումները, առանց նկատի ունենալու, Սփիւռքի համար ոմանք շուտիկութեամբ դագաղ կը պատրաստեն: Սթօփ, երբ ողջ է Սփիւռքը ինչո՞ւ դագաղ կը պատրաստէք: Տակաւին Սփիւռքը ընելիք ունի, լա՛ւ հասկցէք:

Մինչեւ մեկնումս Երեւան, կ'երեւի շարք մը ելոյթներու ներկայ պիտի ըլլամ:

19 Յունիս 2015-ի երեկոյեան, Հ.Բ.Ը.Միութեան «Տէմիրճեան» Կեդրոնին մէջ դիմաւորեցինք համշէնցի գրող մը՝ Մահիր Էօզքանը, որ հանդէս եկաւ սահիկներու ցուցադրութեամբ: Զինք ներկայ հանրութեան ներկայացուց Կարօ Աբրահամեանը, միաժամանակ խօսելով հիւրին նոր լոյս տեսած գիրքին մասին («Արաս» հրատարակչատունէն, տուչութեամբ՝ Արտաշէս Մարկոսեանի, որ տուած է հայերէն բառերու մեկնաբանութիւնը):

Կարօ Աբրահամեան մաքուր, հնչեղ, հասկնալի հայերէնով մը գրաւեց սրահը, լաւագոյնս ներկայացնելով թէ՛ Մահիր Էօզքանը, թէ՛ անոր հեղինակած «Համշէնեան Պատմուածքներ» գիրքը, տալով նաեւ պատմական տեղեկութիւններ Համշէնի մասին:

Ձեռնարկը կազմակերպած էր Հ.Բ.Ը.Միութեան Հ.Ե.Ընկերակցութեան «Անդրանիկ» Մշակութային Միութիւնը, հետեւեալ վերնագիրի տակ՝ «Համշէնցիներ - Իսլամ են թուրք չեն, Հայ են քրիստոնեայ չեն»:

Վերջին տասնամեակներուն ըլլա՛յ Հայաստանի, ըլլա՛յ Սփիւռքի մամուլին մէջ բարձր կը հնչէ Համշէն անունը, որուն անունը դարերու հնութիւն ունի: Նոյնիսկ ըսողներ կան, թէ անոնց թիւը 100,000-էն աւելի կրնայ ըլլալ եթէ նկատի ունենանք ոչ միայն Սեւ Ծովի հարաւ-արեւելեան Համշէն ճանչցուած հողատարածքը, այլ նաեւ Կովկասի մէջ ապրող եւ նախկին Խորհրդային Միութեան կարգ մը երկիրներուն մէջ ապրող թէ՛ քրիստոնեայ, թէ՛ իսլամ համշէնցիները:

Այս մասին լսեցինք հանդիսութեան ներածական խօսքով հանդէս եկող Կարօ Աբրահամեանէն:

Երեկոյին մթնոլորտը Համշէնի կանաչ հովիտներուն գոյնը ստացաւ այն ժամանակ մանաւանդ, երբ դիտեցինք համշէնեան կեանքը մատուցող շարժանկար մը, նոյնպէս համշէնցի բեմադրիչ Էօզճան Ալփէրի գործը եւ քիչ յետոյ համշէնեան սրտամօտ երաժշտութիւնը:

«Մոմի» վերնագրուած էր ֆիլմը, որ Համշէնի լեզուով կը նշանակէ «մայրիկ»: Ինչպէս Հանրի Վերնէոյի «Մայրիկ» ֆիլմը:

Ապա տեղի ունեցաւ հարց-պատասխան զրոյց: Գրաւոր հարցերու պատասխանեց հիւր գրողը, որ արդէն կը խօսէր հայերէն:

Հանրութեան բաժնուած թուղթերէն իմացանք, որ Մահիր Էօզքան ծնած է 20 Յունիս 1978-ին, Արդուին նահանգի մէկ գիւղին մէջ, ուր ստացած է իր նախնական կրթութիւնը, ապա Պոլսոյ մէջ ստանալով համալսարանական բարձրագոյն կրթութիւն երկու համալսարաններէ ու դարձած մանկավարժ:

Սակայն Մահիր Էօզքան կոչումով իր համշէնցիներուն նախակարապետն է, փիոները պիտի ըսէի, որ կը ջանայ Համշէնն ու անոր մշակոյթը ներկայացնել թէ՛ Սփիւռքին, թէ՛ աշխարհին, շեշտելով Համշէնի հայկականութիւնը այլակրօնութեան մը ընդմէջէն:

Մէկը երբ հայուհիի մը կ՚ամուսնանայ, իր զաւակները կը յանձնէ հայ վարժարանի եւ իր բնակարանի լեզուն կը դարձնէ մայրենիի, ի՞նչ անուն կրնանք տալ անոր: Անշուշտ հա՛յ, միայն կրօնքով տարբեր: Արդեօք տիլեմայի մը, երկսայրաբանութեան մը առջե՞ւ կը գտնուինք: Ինչպէ՞ս լուծենք այս հարցը: Անոնց հայ ըլլալը ընդունիլ, երբ անոնք վճռապէս կը հաստատեն, թէ հայ են:

Հայերէն լեզուի հարցերով զբաղող մըն է Էօզքան եւ իր հայեցիութեան մէկ նուիրեալը, որուն ճիգերը կը տարածուին իրմէ շատ հեռուները: Ան միանալ կ՚ուզէ իր մայր ժողովուրդին, բայց

գիտէ թէ այս հարցը կը պահանջէ շատ ժամանակ, համբերանք, աշխատանք:

Ներկաները 19 Յունիսի երեկոյեան Համշէնով ապրեցան:

Համշէնի լեզուէն օրինակով մը փակենք մեր խօսքը.-

«Ծաղիկ».- «Պծիկութունիս համշէցի Դաղօուն Էմմէն տան կով կուննար: Կով պահելով կ՚ապրէնի ասել չիմ, Էմմէն հոգի ույնցէ պիտանողնուն համա մէկ էրկու հատիկ կով պահէր կու: Կով պահուշե աման շատ դեժար բան մեն ալ չէր: ինչի ու կովիյե տարուն շատ օխդի՝ սարն ի վեր քեշւիր կու, անտաղ կարծիր: Ձմերան՝ գումին մենար հանա ալ՝ ջայի արտօուն մէջե էլած խորիյե քաղուած կ՚էլլիր:

Ան խոտիյե՝ ինչաք գարուն՝ կովօուն հէրքէր կու: Ջայի արտօուն խոտիյե քաղուիր, փակենսօուն չորցենեւիր ու կովիյե ձեմրան ուտին տէյի պահւիր կու»:

Կարծեմ հասկցաք Համշէնի լեզուն:

Բայց «Ծաղիկ» կովը չար եղած է, եկողին կից զարկած:

* * *

Բարձրացանք Պիքֆայիա, հայոց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ վանք: Վանքը լրիւ վերանորոգուած տեսք ստացած էր, անցումները քարապատ, արձաններով՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Ս. Մեսրոպ...:

Եզրափակիչ հանդիսութիւն տեղի կ՚ունենար. 85-ամեակն էր Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան հաստատումին: Թափառական կաթողիկոսութիւն մը, որ Հայոց Ցեղասպանութեան օրերուն օսմանցի հրոսակ պետութեան հրահանգով Սիսէն աքսորուած Սահակ կաթողիկոս Խապայեանը պարտադրաբար հաստատուած էր Հալէպ: Տառապեալ հայրապետը մերթ պիտի ըլլար Տէր Զօր, մերթ Դամասկոս ու Երուսաղէմ, ի վերջոյ հանգրուանելու համար Լիբանանի Անթիլիասի հողաշերտին վրայ, Միջերկրականի ափին:

Սահակ հայրապետ, իր կողքին ունենալով հայ մշակոյթով առլեցուն Արմաշական Բաբգէն աթոռակից հայրապետը, բազում դժուարութիւններ յաղթահարելով 1930 թուականին կը հիմնեն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան այս նոր նստավայրը Անթիլիասի մէջ, Պէյրութէն ոչ հեռու:

Անոնց առաջին մտածումը կ՚ըլլայ նոր վարդապետներ պատ-

ռաստել տառապեալ մեր ժողովուրդին համար: 85 տարիներու հունձքի մը մասին կը խօսուի ահա յամի Տեառն 2015 Յունիսի 22-ի երեկոյեան, երբ մեր շուրջ համախմբուած կը գտնենք բազմատասնեակ վարդապետներ, սարկաւագներ, վաղուան համար պատրաստուելիք ուսանողներ:

Բարձր կը հնչէ ձայնը Արամ Ա. հայրապետին, յանուն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան հաստատումին 85-ամեակին ու անոր հասցուցած բերքին առ այսօր՝ 22 Յունիս 2015:

Հայոց հայրենասիրութեան մէկ կեդրոնին մասին է վեհին խօսքը: Հաւատքի, նուիրումի, հայ մշակոյթի պանծացումին մասին է վեհին խօսքը, զոր Արամ Ա. կաթողիկոս կ'ուղղէ նաեւ կուսակրօն նորօծ հինգ վարդապետներուն, որոնք պիտի հովուեն մեր ժողովուրդը ուր ալ գտնուին: Անոնք կոչուած են սուրբ առաքելութեան մը՝ Սփիւռքի մէջ հայը հա՛յ պահելու, հայուն աչքերը Արարատին ուղղելու, իր կրօնական սրբութիւններուն հաւատարիմ մնալու առաքելութեան:

Մեծ է ներկաներուն թիւը. այս հովոցի ցուրտին մօտեցող եղանակին բեմ կը հրաւիրուի Գէորգ Հաճեան, որ իր բարեհունչ ձայնով կը ջերմացնէ մթնոլորտը: Իր երգացանկը չէր կրնար ըլլալ առանց Կոմիտասի:

Ժողովուրդը խանդավառուած է ոչ միայն վեհափառ Արամ Ա.ի տուած խորհուրդներէն ու մայրավանքի կատարած դերէն, այլ նաեւ օրուան երգիչին յուզումնալից երգացանկէն:

Մեծ էր օրուան խորհուրդը, որ 85 տարիներու կենսախորհուրդը, կատարուած ու կատարուելիք գործը կը ներկայացնէր:

Երբ մշակոյթի մասին կը խօսինք կրնա՞նք չանդրադառնալ դաշնամուրային համերգի մը մասին, որ տեղի ունեցաւ Պէյրութի մէջ, 23 Յունիս 2015-ին, երկրի Ֆրանսական Մշակութային Կեդրոնին նախաձեռնութեամբ:

Ֆրանսական Մշակութային Կեդրոնի զովացուած հանգստաւէտ սրահը լեցուած էր երաժշտասէր լիբանանցիներով, որոնց մէջ հայերու թիւը փոքր չէր:

Ելոյթ ունեցողները երկու հոգի էին: Երկուքն ալ եկած Երեւանէն, այսինքն Հայրենիքէն, երկուքն ալ Պէյրութի լիբանանեան երաժշտանոցի ուսուցչուհիներ՝ Արմինէ Պասմաճեանն ու Քամիլա Քէշիշեանը:

Երբ բեմին վարագոյրը բացուեցաւ, ոչ մէկ ճառ արտասանուեցաւ: Պարզապէս երկու դաշնակահար հայուհիներ հրեշտակային

նազանքով մուտք գործեցին բեմ եւ երկու դաշնակներու շուրջ անցաւ, նախ խոնարհելով ներկաներուն դիմաց:

Դաշնամուրի ստեղները հլու հնազանդ հետեւեցան զոյգ դաշնակահարներու ճկուն մատներուն, ամբողջ պահը վերածելով տօնահանդէսի, կատարեալ լռութեան մը մէջ, որ այնքա՜ն խօսուն էր, որպէսզի ներկաները ըմբոշխնէին գործերը Մոցարթի, Շուպերթի, Պրահմսի, Տեպիւսիի, Ստրավինսքիի, Միլհոտի գործերը:

Ամբողջ ժամ մը գերլարուած լսում, իւրաքանչիւր ելոյթէ ետք սրահը թնդացնող ծափերով: Համերգի աւարտ: Ոչ մէկ բեմական խօսք: Միայն ծափողջոյններ ներկաներուն կողմէ, ծափեր՝ շնորհալի դաշնակահարները բեմ հրաւիրող:

Դարձեալ բեմ կու գան նոյն նազանքով, նոր երգ մը հնչեցնելու, ներկաները յոտնկայս կը ծափահարեն:

Ոչ մէկ յայտարարութիւն բեմէն: Երաժշտութիւնը խօսք մը չէ՞, մեծ երաժիշտները այդ օր երկու հայուհիներու երգանման մատներով չըսի՞ն իրենց խօսքը, որ ունկնդրուեցաւ խոր լռութեան մը մէջ:

Երաժշտութիւն: Խորհուրդ խորին ու մեզ յաւերժին տանող խօսք ու պատգամ:

Միայն թէ հայուհիներու եթերային մատները հայ երաժիշտի մը դաշներգն ալ ներկայացնէին, թող Կոմիտասը եւս իր պատգամը տար ներկաներուն:

Չորեքշաբթի, 24 Յունիս 2015 թուականին, Յակոբ Վարդիվառեանի գրած ՌԱԿ-ի համապարփակ պատմութիւնը ներկայացնող գործը, զոր ներկայացուցած էի նոյն տարուան 16 Մայիսին, անտիպ մնացած ըլլալուն վերստին շարադրեցի, որ հասնի գէթ պատմագրողին: Անոր բազմաջանութեան մասին գրախօսական մըն էր:

Ըսի, երկու դաշնակահարուհիներն ալ երեւանցի էին:

Արդեօք, հակառակ ներկաներուն վրայ իրենց թողած խոր տպաւորութեան, երջանկացած իրենց ընծայուած բազմատասնեակ ծաղկեփունջներէն ու համբոյրներէն, պահ մը պիտի մոռնա՞ն Երեւանը:

Վստահ եմ ոչ, ինչպէս ես չեմ մոռնար Հալէպը: Արդեօք հեռանալով Հալէպէն, յիշատա՞կ մը պիտի դառնամ այդ քաղաքին համար, իսկ եթէ յիշատակս ալ պիտի թառամի, մեռա՞ծ պիտի ըլլամ ծննդավայրիս համար եւ Դուրեանին պէս աւաղեմ պիտի:

Բայց ես Երեւան պիտի հասնիմ ողջ ու առողջ, ուրեմն, մեռած

պիտի չըլլամ: Հալէպի յիշատակներս հոն պիտի տանիմ ու երկրորդ կեանքով մը, բայց ոչ երկատուած, պիտի ապրիմ երազներուս քաղաքին մէջ, որուն երեք-հազարամեայ կեանքին պատմութիւնները կարդալով, յուզուելով, Հալէպ նստած ապրեցայ Երեւանի մէջ եւ այդ մտածումները ապրումի վերածուեցան հոգեւին: Մարդ միաժամանակ կրնա՞յ ապրիլ երկու տեղ: Եթէ պատասխանէք ժխտական, պիտի ըսեմ՝ ես ապրեցայ երկու երկիրներու մէջ, այդ ալ տասնամեակներով:

87-իս մէջ տարիքիս կէսօրը կ'ապրիմ: Կէսօրի պէս պիտի բաժնուիմ Հալէպէն ու կէսօրի պէս հասնիմ Երեւան:

Ասոնք բոլոր մտածումներ չեն, այլ՝ ապրուող կեանք:

Գրած եմ տեղ մը. երբ կը քալէի Հալէպի մայթերուն վրայ, սալիկները մայթերուն կ'իմանային թէ քալողը ես եմ, մինչ այդ միջոցին կը մտածէի արաբ բանաստեղծ Մութանապպիի եւ Չարենցի մասին, երկու մեծերու մասին, շաղկապելով Սուրիան Հայաստանին: Կը մտածէի դարձեալ, որ բանաստեղծները ոսկէ կամուրջներ են աշխարհը աշխարհին կապող, անոնց բանաստեղծութիւններուն բառերը մէյ մէկ ծաղիկ բուրալի, որ աշխարհը կը թունաւորեն:

Այս արբեցումով կ'ապրիմ ու ապրած եմ ու պիտի շարունակեմ ապրիլ Երեւանի մէջ, երազելով եւ կրկին ապրելով ամբողջ անցեալս: Ո՜հ, ի՞նչ կ'ըսեմ, անցեալ չէ այդ կեանքս, այդ անցեալ կոչածս իմ մէջս է: Արեանս շրջանառութեան մէջ: Այդ շրջանառութիւնը անդադար, անընդմէջ իմ մանկութիւնս, պատանեկութիւնս, խենթ երիտասարդութիւնս կը պահէ ինձմէ ներս, որպէս ապրող էակ: Այս մտածումներուս ընդմէջէն ահա կը տեսնեմ ծիածաններու ընդխառնումը ու Սարոյեանի պէս, Նազըմ Հիքմէթի պէս կ'ըսեմ.- «Ո՜հ, ապրիլը որքա՜ն լաւ է»:

Օրերուս ճախարակը կ'երգէ: Ճախարակը կրնա՞յ երգել:

Այո՛, մանկութեանս օրերուն կ'երգէր ճախարակը Հալէպի մէջ, ջրհորէն ջուր հանելու համար, երբ ես տարագիր հայերու ցեխոտ փողոցներէն քալող լաճ մըն էի, Յովհաննէս Շիրազին ըսելովը՝ անգիտութեամբ բախտաւոր:

Տակաւին օրերուս ճախարակը պիտի երգէ երկա՜ր, երկա՜ր:

Թող երգէ, առանց երգի, ինչպէս ըսած է Գեղամ Սարեան, վիշտն աշխարհը կ'աւերի:

Ինչ լաւ կ'ըլլար եթէ սրինգ նուագել իմանայի եւ որպէս հովիւ սրինգահար դառնայի Հայաստանի լեռնադաշտերուն վրայ,

օձահմայ սրինգահար, որ չխայթէին ոչխարներս:

Թող երգերուս, խոհերուս բառերը հնչեն որպէս շուիի հնչիւններ սիրահարներու շրթներուն...:

Մեկնումս իմ Հալէպէն բաժանում չէ՛, այլ՝ միացում երազներուս Երեւանին, ուր Հալէպը պիտի տանիմ անոր բազմադարեան բերդով, ուր բարձրացած է կ'ըսեն օր մը հայոց Մեծն Տիգրան արքան:

Հալէ՛պ, Հալէպ, Շէյքսփիրն անգամ յիշած է Հալէպը, զոր ամեհի շեշտով մը հնչեցուցած է հայ թատրոնի արքաներէն Մեծն Փափազեանը:

Եւ ինչո՞ւ մոռնալ, որ Սայաթ Նովայի հայրը օր մը Հալէպի սրճարաններէն մէկուն մէջ սուրճի բաժակի մը շուրջ երազած է իր որդւոյն երգիչ դառնալուն մասին, որ իր երգերով երեք աշխարհ իրարու միացնէ:

Այդ երազը, Սայաթ Նովայի հօր երազը, մեզմէ շուրջ երեք դար առաջ դարձած է իրականութիւն Կովկասի մէջ:

Երգն է աշխարհը միացնողը:

Զէնքն է աշխարհը բաժան-բաժան ընողը, քանդողը:

Զէնքը եւս կառուցելու յատկութիւն ունի, երբ բանաստեղծներու ձեռքին է: Իսկ երբ տմարդիի ձեռքին է, կը դառնայ աւերիչ: Քանզի բանաստեղծին ձեռքին եղող զէնքէն դուրս եկած իւրաքանչիւր փամփուշտ ծաղիկի վերածուած կ'ըլլայ, որ զարդարէ աշխարհը:

Կործանումի եզրին եղող աշխարհ, աշխարհի ժողովուրդներ, վերադարձէք երգին, երգին, բանաստեղծներուն, զի եթէ աշխարհը պիտի փրկուի կործանումէ, այդ պիտի ըլլայ բանաստեղծներուն գործը:

Աղջիկս՝ Անին բարի լուր մը տուաւ ինծի, որ Երեւանի մէջ մեր բնակելիք տունը որոշուած է: Այդ տունը գտած է թոռնիկս՝ Նուշիկը, բանաստեղծը: Բանաստեղծները կ'որոշեն միայն ճիշդը: Նուշիկս ճիշդին դիմելով մեզի համար ոչ թէ լոկ գտած է տուն, այլ զիս դարձուցած է ծոռի մը տէր՝ Արեգի անունով: Անունն անգամ երգ:

Ուրեմն, Երեւանի մէջ կը շարունակուիմ արդէն թոռնիկով, ծոռով, եղբայրով, քրոջս որդիներով: Ուրեմն, երբ կ'երթամ Երեւան, երամէս բաժնուած կռունկ չեմ:

Սփիւռքի մէջ շատ բնակարաններ փոխեցի:

Երեւանի մէջ տուն ունիմ: Տունը հայրենի հողին վրայ կ'ըլլայ:

Տուն ունենալու սերը զիս կը տանի Հայաստան:

Սերը հրաւէր է: Բայց երբ տունի հրաւէր է, կ'ըսես.- «Մարդ իր տունը հրաւէրով չէ որ կ'երթայ»:

Տունի սերը արդէն զիս գրկած է: Այդ սերը ճիշդ կը խօսի: Եթէ նոյնիսկ այդ տունէն վտանգ մը ելլէ, դարձեալ ճիշդ է երթալս, քանզի եթէ վտանգ մը ելլէ այդ տունէն, յանցաւորը տունը չէ՛: Դուրսէն եկած կ'ըլլայ, թշնամիէն եկած կ'ըլլայ: Իսկ թշնամիէն պաշտպանուելու համար Հայաստանը բանակ ունի այսօր, Հայաստանը երէկուան անպաշտպանը չէ՛: Անկա՛խ է:

Լիբանանի մէջ մի քանի օրեր եւս ունիմ: Բացի Միջերկրականի եւ երկինքի կապոյտէն, ինչե՞ր պիտի տեսնեմ այդ համրուած օրերու ընթացքին, արդեօք ալեկոծումի պահե՞ր...:

Տեսնենք:

Տակաւին հայեր կան այստեղ: Շաղեր, Շողիկներ, Շանթեր կան այստեղ, որոնցմէ ոմանք Հայաստանի քաղաքացի են:

Յոյսով ապրեցաւ հայը, Հայաստանը հայուն յոյսէն ծնաւ, ուրեմն յոյսը մեծ ուժ է: Այդ յոյսը տակաւ հայը երկա՛ր հա՛յ կը պահէ այս երկրին մէջ, որքան ալ ոմանք աշխարհաքաղաքացիի սերմեր սնուցանեն իրենց հոգիին մէջ:

Հայը անդունդի մէջ անգամ ունեցած է բարձրանալու ձգտումը: Այդ է որ աշխարհի բոլոր հեռաւոր երկիրներու մէջ անգամ, մշակոյթի ու գիտութեան բոլոր ճակատներուն վրայ շողշողացող անուններ տուած է, չպարզենք ցանկը: Բարձունքներու հասածները ձորերու մէջ եղողներու աչքին տեսանելի են: Տեսանելի ու տեսնուած, քանի չեն կրնար պահուըտիլ...:

Քաղաք մը երբ լերան վրայ է, չի կրնար պահուըտիլ, գրուած է գիրքի մը մէջ, որ բոլորին պատկանելու ներուժութիւնը ունենալով հանդերձ, կան որ իրենցը կը նկատեն, միայն իրենցը: Աշխարհ հասկցած է այդ գիրքին թէ՛ սուտը, թէ՛ իրաւը:

Պարոյր Սեւակին պէս կրկնենք.- «Կոչենք ապրողաց», զի մենք փոքր ածու, սակայն ունինք նկատառելի գործեր: Այդ մասին վկայութիւնը 5-րդ դարէն կու գայ, գրիչովը մեր պատմահայր Մովսէս Խորենացիին, որ խո՛ր է այնքա՜ն...:

Երբ կը քալեմ Պէյրութի փողոցներէն, ուր համրուած օրեր ունիմ, (Հայաստանի ճամբան այժմ Հալէպէն չ'անցնիր, այլ՝ Պէյրութէն), շատ մը ծանօթներ ու քիչիկ մըն ալ բարեկամներ լսած ըլլալով Հայրենիք մեկնելու որոշումս, կ'ըսեն ինծի.- «Ձեզ պիտի կորսնցնենք»:

Կը պատասխանեմ բոլորին.- «Զիս նոր պիտի գտնէք, քանի որ երկիրը որ կայ, թէեւ հազարամեայ, միշտ նոր կը մնայ ու նո՛ր կը պահէ իր զաւակները ու ոչ թէ կը նորոգէ»:

Երկիր գացողը նոր կը մնայ, երբ արդէն նոր ծնած է: Այսպէս խօսելուս համար եթէ զիս գինով պիտի կոչէք, այս անգամ ոչ պիտի չըսեմ ձեզի, այլ՝ այո՛, ես գինով եղած եմ, գինով ծնած ու գինով ապրած ողջ կեանքս: Այո՛, Հայրենիքով գինով, երբ Հալէպի Կիլպէնկեան Վարժարանի աշակերտ, աշխարհագրութեան դասի պահուն պատէն կախուած քարտէզի մը վրայ նոր տեսայ Հայաստանը...:

Այդ գինովութիւնը փոխանցուած է ինծի ծնողներէս, երբ մայրենի լեզուի եւ Հայոց Պատմութեան ուսուցիչներս հովահարած են այդ գինովութիւնս: Անոնց մէջ առաջինը եղած է Օվէի որդի անմոռանալի Սիմոն Սիմոնեանը եւ անոր կողքին Հալէպի Ուսումնասիրաց վարժարանի նախապատրաստական դասարանի ուսուցչուհին, որ մայրենի լեզուի Այբուբենը սորվեցնելով ինծի, անվերջանալի բուրաստան մը լայն բացաւ մայրենի լեզուն չգիտցող լաճիս առջեւ...:

Կ'ըլլան օրերն իրիկուն, իրիկուններն առաւօտ,
Ժամանակը անակունք կը հոսի գետն անդադար

Կողերն ի վար միջոցին իր ցայտքերովը լուսէ ու վիհերով խաւար կը ծնի վաղն ալ արդէն կաղապարէն երէկուան:

Այսպէս գրողը, որ շուտով «Ոսկէ Կամուրջ» մը հաստատեց ընդմէջ Սփիւռքի ու Հայրենիքի, Վահէ Վահեան ուսուցիչս: Գինովի բաժակիս մէջ աւելցուց Զապէլ Եսայեանը, Չարենցը, Վարուժանը, Ակսել Բակունցը իր «Ալպիական Մանուշակ»ով:

Թէ եկ Թորանեան ու մի՛ խենթանար...:

Այդ օրերուն Կիպրոսի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան սան էի: Անզսպելի մը, յետագային վտանգաւոր մարդ մը՝ սահմանէ սահման անցնող, քաջ գիտնալով որ նոյնիսկ ոչ շատ գնահատելի ճամբաներն անգամ իրենց ծռութիւններով զիս պիտի առաջնորդեն այն ուղիղ ճամբուն, որ Հայաստան պիտի հասցնէ զիս, նիւթական Հայաստան, երբ ի ծնէ բարոյական Հայաստանի ծնունդ էի ես, սահմանուած՝ հասնելու նիւթական Հայաստան լեռնաստանին, քարերու երկիր, դարերու մշակոյթի երկիր Հայաստանին, իր Նարեկացիով, Կոմիտասով, Անդրանիկով, ոսկեգմբէթ տաճարներով Հայաստանին, որ իր նախճիրէն ծնած է

երթալու համար յաւերժին, զի թռիչքի համար ծնած արծիւը չի կրնար սողալ: Անոր թռիչքը բարձունքները նուաճել գիտէ միայն:

Այնպիսի ժողովուրդ մը ստեղծած ըլլալուն համար բարձրեալին հաւատալդ կու գայ, հայոց հոգիէն ծնած շարականներով, հայրէններով նաեւ հողէն ծնած:

Օսքար Ուայլտը հալածուեցաւ իր ժողովուրդէն:

Լորտ Պայրընն Յունաստանի բարձունքներուն նահատակուեցաւ վասն յոյն ժողովուրդի ազատագրումին:

Ժըպրան Խալիլ Ժըպրան մահացած վերադարձաւ իր երկիրը, նոր միայն փառաւորուելու համար նոյնիսկ զինք տարագիր դարձնողներուն կողմէ:

Ես ողջ-առողջ կը վերադառնամ երկիր, երբ հոս հալածողներ ունեցայ «Աստղերու Ճամբան» գիրքիս հրատարակումին առիթով ու բանտարկուեցայ ի Պէյրութ, 1959 թուականին:

Ազատութիւնը սիրելուս՝ Ազատութեան կ'երթամ, եթէ նոյնիսկ հոն վիրաւոր է Ազատութիւնը, հոն միանալու համար Ազատութիւնը սիրողներուն:

Ազատութեան մասին ինչե՞ր գրած է մեծ խորհողը՝ Ժըպրան.- «Յաճախ ձեզ քաղաքի դրան եւ խարոյկներու շուրջ տեսած եմ, երբ ձեր ազատութեան համար գետնատարած կ'աղօթէք:

Նոյնիսկ իբր գերիներ բռնակալին առջեւ կը նուաստանաք՝ զինքը գովաբանելով, հոգ չէ թէ ձեզ ալ սպաննէ:

Սիրտս իր մէջ կ'արիւնի, որովհետեւ ազատ միայն կրնաք ըլլալ, երբ փափաքներու ձգտումը վարաւանդ մը ըլլայ ձեզի եւ դադրիք իբր նահատակ ազատութեան մասին խօսելէ:

Ազատ պիտի ըլլանք իրապէս, երբ ձեր օրերը առանց սիրտմաշուքի չեն եւ ոչ ալ ձեր գիշերները առանց ակնկալութեան եւ կսկիծի են:

Բայց աւելին, երբ այս բոլորը ձեր կեանքը կը կամարեն, դուք այդ բոլորով անսահման եւ հոլանի կրնաք բարձրանալ»: (Հայացում՝ Գարեգին Արք. Գազանճեանի):

Բարձր է Ազատութիւնը նոյնիսկ փուշերու մէջ:

Երթալ Ազատութեան երբ նոյնիսկ փշոտ է երկիրը:

Այդ փուշերը կրակի տուողներ պիտի գտնուին ուշ կամ կանուխ:

* * *

Արդէն երկիր մեկնելու պատրաստութիւններով զբաղած ենք: Երեք հոգի ենք, դուստրս Անին եւ իր ամուսինը՝ Էտուարտ Գրիգորեանը:

Ու Պէյրութէն շատեր կը պատրաստուին բարի ճանապարհ մաղթել մեզի: Պիտի կարօտնա՞նք զանոնք, անշուշտ:

Անոնցմէ շա՛տ-շատեր կ'ուզեն գալ Հայրենիք, բայց կ'ալարին վճռական քայլեր առնելու:

Երկիր երթալն է ճիշդ: Կը բաժնուի՛մ արաբական աշխարհէն: Ո՞վ կարդալ սիրտս գիտէ...:

Պէյրութ, 13 Յուլիս 2015

Գրաշարութիւն եւ սրբագրութիւն՝
Լիւսի Տեօքմէճեան

Էջադրում՝
Անի Փէիլիվանեան-Սարգիսեան

ՀԱՄԱՀԱՅԻՆԻ «ՎԱՀԷ ՍԵԹԵԱՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱՏՈՒՆ